

UNIwersYTET WARSZAWSKI
wydział prawa
DIAMOND TRADING TOUR
WYŻSZA SZKOŁA EKONOMICZNA
w Białymstoku
ZWIĄZEK POLAKÓW DONA

ZBIÓR
RAPORTÓW NAUKOWYCH

Konferencja na temat
100. rocznica ewakuacji
Uniwersytetu Warszawskiego
w Rostów nad Donem

Nauka wczoraj, dziś, jutro.

WARSZAWA

30.05.2015 - 31.05.2015

Część 6

УНИВЕРСИТЕТ ВАРШАВСКИЙ
факультет права
DIAMOND TRADING TOUR
ВЫСШАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ШКОЛА
в Белостоке
СОЮЗ ПОЛЯКОВ ДОНА

СБОРНИК
НАУЧНЫХ ДОКЛАДОВ

конференции, посвященной
100-летию переезда
Университета Варшавского
в Ростов-на-Дону

Наука вчера, сегодня, завтра.

ВАРШАВА

30.05.2015 - 31.05.2015

Часть 6

U.D.C. 91+930.1+32+159.9+101.1+082

B.B.C. 94

Z 40

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Druk i oprawa: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Adres wydawcy i redakcji: 00-728 Warszawa, ul. S. Kierbedzia, 4 lok.103

e-mail: info@conferenc.pl

Cena (zl.): bezpłatnie

Zbiór raportów naukowych.

Z 40 Zbiór raportów naukowych. „Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji poświęcony 100. rocznicy ewakuacji Uniwersytetu Warszawskiego w Rostów nad Donem. Nauka wczoraj, dziś, jutro..» (30.05.2015 - 31.05.2015) - Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2015. - 76 str.

ISBN: 978-83-65207-21-0 (t.6)

U.D.C. 91+930.1+32+159.9+101.1+082

B.B.C. 94

Komitet Organizacyjny Konferencji:

1. В. Окулич-Казарин – (председатель), доктор наук, «Союз поляков Дона»;
2. K. Rączka prof. dr hab. Dziekan Wydziału Prawa i Administracji UW;
3. M. Grzybowski, dr, Prodziekan ds. finansowzch Prawa i Administracji UW;
4. J. Turłukowski, Dr, UW;
5. A. Prokopiuk, Rektor, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku.

Kolegium redakcyjne konferencji:

1. A. Murza, przewodniczący, «Diamond trading tour»;
2. T. Giaro, prof. dr hab, Prodziekan ds. współpracy z zagranicą i kadry naukowej, UW;
3. Ł. Pisarczyk, Prof. dr hab. UW;
4. A. Bosiacki, Prof. dr hab. UW;
5. A. Bielecki, Dr, UW;
6. B. Powichrowska, dr, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku;
7. Д. Стаханов, доктор наук, зав.кафедрой, Таганрогский институт им. А.П. Чехова (филиал) «РГЭУ (РИНХ)»;
8. E. Чекунова, доктор наук, профессор, ЮРИ РАНХиГС.

Grupa robocza: «Союз поляков Дона»: Т. Мартинкова (руководитель), Н. Мишина, М. Ордынская.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Powielanie i kopiowanie materiałów bez zgody autora jest zakazane. Wszelkie prawa do materiałów konferencji należą do ich autorów. Pisownia oryginalna jest zachowana. Wszelkie prawa do materiałów w formie elektronicznej opublikowanych w zbiorach należą Sp. z o.o. «Diamond trading tour». Obowiązkowym jest odniesienie do zbioru.

ISBN: 978-83-65207-21-0 (t.6)

"Diamond trading tour" ©

Warszawa 2015

SPIS /СОДЕРЖАНИЕ

SEKSCJA 9. NAUK HISTORYCZNYCH. (ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ)

1. Борчук С.М. 5
ПЕРЕДІСТОРІЯ СВІТОВОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОЇ СПРАВИ
2. Сініцький А.Ц. 12
ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА ЩОДО УКРАЇНСТВА (XVII – ПОЧ. XX СТ.)
3. Зиязетдинова Э.Ф. 20
ПРИЧИНЫ НАСТУПЛЕНИЯ КРИЗИСА В США В ПЕРИОД 1929-1933ГГ.

SEKSCJA 14. NAUK POLITYCZNYCH. (ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ)

4. Муляр В. І. 22
ВІЛЬФРЕДО ПАРЕТО І ЙОГО «ТЕОРІЯ ЦИРКУЛЯЦІЇ ЕЛІТ»

SEKSCJA 15. NAUK PSYCHOLOGICZNYCH. (ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ)

5. Острогляд А. С. 25
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК БАТЬКІВСЬКОГО СТИЛЮ ВИХОВАННЯ ТА ЕМПАТІЇ ДИТИНИ
6. Лукашук М.Б., Попіль М.І. 28
ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ НАСЛІДОК УЧАСТІ У БОЙОВИХ ДІЯХ
7. Горбачова О.О. 34
ВПЛИВ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НА ПЕРЕБІГ КОНФЛІКТУ В МОЛОДІЙ СІМ'Ї
8. Хоржевська І.М. 36
ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ТА ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ
9. Волошина О.М. 38
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОДРУЖНИХ КОНФЛІКТІВ
10. Грішман Л.О. 40
ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВО-СЛУЖБОВЦІВ ДО ДІЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ
11. Бабаян Ю.О., Костанжі О. 43
ТРУДНОЩІ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІЗАЦІЇ

12. Бугерко Я. М. 45
ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МОРАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ДУХОВНОСТІ
У ВЧЕННІ КАНТА
13. Оганян А. Г. 47
ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ
14. Оганян А.Г. 50
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ ПСИХІКИ ТА ФОРМ
АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ
15. Салюк Т.І., Бабаян Ю.О. 52
АУТОАГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА СУЇЦИДАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ
У ПІДЛІТКІВОМУ ВІЦІ

СЕКСІЯ 23. FILOZOFIA. (ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ)

16. Nawryluk T. 54
POJĘCIE „MIŁOŚCI BOŻEJ” W TEOLOGICZNYCH POSZUKIWANIACH
CHRZEŚCIJAŃSKIEJ ANTROPOLOGII KOŃCA XX I POCZĄTKU XXI
W. NA PODSTAWIE DZIEŁ JOHNA ROBINSONA, JOANA ZIZIULASA
I JOSEPHA RATZINGERA – ANALIZA PORÓWNAWCZA
17. Райхерт К. В. 60
МІФ ПРО МОГУТНІЙ АТОМ: СИМВОЛІЧНЕ БЕЗСМЕРТЯ ЯПОНІЇ
ПІСЛЯ ХІРОСІМИ ТА НАГАСАКІ
18. Муляр В. І. 66
ГАРМОНІЯ: ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ АПОЛОНІВСЬКОГО
ПЕРІОДУ
19. Гончаренко В.П. 69
«ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО НАВЧАННЯ АН-
ГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ»
20. Сурело Є.А. 74
ТРАНСФОРМАЦІЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В
ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

Борчук Степан Миколайович
 кандидат історичних наук, доцент кафедри
 всесвітньої історії Інституту історії,
 політології і міжнародних відносин
 Прикарпатського національного університету
 імені Василя Стефаника

ПЕРЕДІСТОРІЯ СВІТОВОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОЇ СПРАВИ

Стаття розповідає про зародження енциклопедистки, про появу перших енциклопедичних видань загалом у світі. Розкриває основні аспекти виникнення енциклопедичних видань у Європі та на території України. Прослідковується процес виникнення найвідоміших енциклопедичних видань від найдавніших часів і до початку ХХ ст.

Ключові слова: енциклопедія, видання, світові цивілізації, Європейське відродження, Україна.

Питання історії людського суспільства, а також окремих народів, націй та етносів є досить складним та багатоманітним. Адже воно включає в себе цілу низку комплексних проблем, що так висвітлюють різноманітні грані розвитку людського суспільства – політичну, економічну, матеріальну і духовну культуру, тощо. Кожна з цих галузей, будучи тісно пов'язаною з іншими, забезпечує функціонування усього комплексу чинників, що гарантують унікальність та особливість певного народу, його відмінність від сусідів й одночасно – приналежність до певної культурно-цивілізаційної групи. Особливо це притаманно для духовної культури, котра розвивається не лише на власних традиціях, а й значною мірою завдяки органічним запозиченням з інших культур. Особливо помітно це в сфері науки, що є надбанням не окремої нації чи держави, а всього людства. Відповідно саме в науці й чітко прослідковуються ті загальні риси духовної культури, які зайвий раз засвідчують цілісність людської цивілізації і її комплексну єдність.

Саме наука у всіх її проявах найбільш адекватно відображає рівень розвитку суспільства, надає можливість говорити про його цивілізованість та місце в світі і регіоні. Через це чим вищим є розвиток наукових знань у суспільстві, тим більш нагальною стає проблема передачі наступним поколінням цих знань, їхнього узагальнення й систематизації. Так постає потреба у комплексній праці, що об'єднувала б у собі найважливіші поняття, містила б стислу інформацію про всі галузі наукового та суспільного розвитку окремого народу й людства у цілому. Не менш важливою стає потреба уніфікації термінологічного апарату, адже наявність певної кількості вчених і спеціалістів зумовлює появу різних за вербальним оформленням, але близьких за значенням термінів, що ускладнює процес наукового пошуку. Особливо ця тенденція посилюється з використанням іншомовної термінології, зі спробами залучення досягнень вчених інших країн у власному науковому обігу. Таким чином й постає

потреба укладання спеціалізованих видань – словників, а також їхнього логічного продовження – енциклопедій.

Поява енциклопедичних видань тісно пов'язана з усією історією людської культури та науки. Ще з часів перших цивілізацій, на певному етапі їх історичного розвитку виникає потреба створення власної енциклопедії, котра могла б підсумувати всі досягнення попередників, зробити їх більш доступними та зрозумілими широким верствам населення. Незважаючи на те, що сам термін «енциклопедія» з'явився лише у XVI ст., спроби створення енциклопедичних праць відомі з найдавніших часів. Більшість з них укладалася у формі тлумачного словника, однак деякі містили й більш розширену інформацію з того чи іншого питання, що значною мірою наближає їх до сучасного бачення енциклопедій (від *грец.* – коло знань) – наукових або науково-популярних довідкових видань, які містять найістотнішу інформацію з усіх (універсальні енциклопедії) або окремих (галузеві енциклопедії) галузей знань та практичної діяльності [3, с.39]. Спроби створення таких комплексних видань притаманні для всіх стародавніх культур і цивілізацій. Так, вчені фіксують появу термінологічних словників у Шумері, Стародавньому Єгипті в період Середнього царства (II тис. до н. е.), Стародавньому Китаї (XII–X ст. до н. е.) [10, с. 17-18]. У Європі вперше словосполучення «*enkyklios paideia*» зустрічається у Діонісія Галікарнаського у I ст. до н. е., однак сама її ідея належить Гіппію Елейському (друга половина V ст. до н. е.). Під цим терміном первісно розуміли ту певну кількість знань, що була необхідна вільному юнаку для адекватної соціалізації [2, с.1263].

Першу ж спробу створити повноцінну енциклопедію, як згадував Аристотель, здійснив 350 р. до н. е. учень Платона Спевзіпп, однак його праця до нашого часу не збереглася. Найповнішими давніми енциклопедіями, що збереглися, вважаються праці китайського вченого Лю Пу Вея «Літопис весни та осені пана Лю», створена 239 р. до н. е., та «Природня історія» римського вченого Плінія Старшого, котра була створена 77 р. до н. е. й складалася з 2 493 розділів та 37 томів. Вона містила 20 тис. фактів, запозичених автором з 2 000 праць більш ніж 146 авторів [10, с.19]. Не менш популярною в Давньому Римі була також енциклопедична праця Марка Теренція Варрона (116 – 27 рр. до н. е.) «Книга дослідів», що складалася з десятків книг [11].

Спроби створення енциклопедичних видань прослідковуються і в християнські часи. Не оминула ця традиція і арабський світ, котрий по праву можна вважати прямим спадкоємцем античної парапететики й всього з нею пов'язаного, в тому числі й енциклопедистики. Справжньою середньовічною арабською енциклопедією стала праця Аль Фарабі «Список наук». І хоча більшість з середньовічних енциклопедичних праць, як християнських, так і арабських, були наближеними до формату словників, однак саме вони заклали підвалини до енциклопедій наступних поколінь. Не оминула ця традиція і східнослов'янські землі, де ще за часів Київської Русі розпочалося укладання тлумачних словників – азбуковників, в яких містилася довідкова інформація та давалося пояснення незрозумілих слів [1, с.83 – 84]. Ці рукописні тексти, частина яких збереглася ще з XIII ст., можна вважати першими спробами створення місцевих енциклопедичних праць, спрямованих на виховання підростаючого покоління та популяризації науки у різних її проявах. Особливу актуальність азбуковники мали через потребу пояснення церковнослов'янських слів, які використовувались в богослужінні та тогочасній богословській і філософській літературі. Епоха

створення таких праць тривала до XVII ст., після чого вони фактично були витіснені друкованими виданнями.

Поштовхом до створення власне енциклопедичних словників у Західній Європі стало розповсюдження ідей Ренесансу, гуманізму, а в подальшому і просвітництва. Апеляція до природничих наук, як протипага середньовічній схоластиці, змусила провідних вчених того часу приділяти увагу не лише удосконаленню та систематизації науково-понятійного апарату, а й поширенню освіти та наукових знань як серед аристократії, так і в середовищі зростаючої буржуазії. З Європи ідеї створення власного енциклопедичного видання поширились і на Україну, де на кінець XVI – початок XVII ст. склалися всі необхідні для цього підстави. Зокрема, завдяки діяльності Острозької академії сформувалася власна православна інтелігенція, що очолила боротьбу проти унії та колонізації. Для посилення власної позиції у полеміці з католиками та уніатами, необхідною була і наявність власного словника-енциклопедії, котрий не лише забезпечував можливість кращого розуміння термінів, а й підтверджував високий рівень православної культури та науки, адже рукописні азбуковники значно програвали друкованим виданням опонентів.

Першим друкованим енциклопедичним виданням на території України, на нашу думку, можна вважати виданий у 1627 р. «Лексіконъ славеноросскій и именъ Тлъкованіе» Памво Беринди, котрий залишався ледь не головним довідковим виданням України, Росії та Білорусії до кінця XVIII ст. й основним посібником для тих, хто вивчав церковнослов'янську мову аж до другої половини XIX ст. Значущість цього видання пояснюється низкою причин – від власне його змісту, до відсутності іншого посібника, що рівнявся б з твором П. Беринди. В друкованому вигляді, а також в багатьох рукописних копіях він поширився у всіх східнослов'янських землях, включивши до свого ареалу й інші православні території, зокрема Румунію та Молдавію. В подальшому саме «Лексикон» відіграв важливу роль у становленні української, російської, білоруської та певною мірою румунської лексикографії [12].

На думку вчених, передумови для скорення «Лексикону» мали досить глибоке коріння, і походили з проектів перевидання Біблії. Зокрема відомий польський вчений Я. Янів, досліджуючи працю П. Беринди, робить припущення, що вона мала бути лише доповненням до нової редакції Біблії, яку планував видати Федір Балабан, небіж православного єпископа Гедеона Балабана. Однак через невдачу цього проекту, смерть Федора і Гедеона (в 1606 та 1607 рр.) видавництво нової Біблії так і не було здійснено, Памво Беринда переробив свій словник для практичного вживання [14, s.334]. Іншим підтвердженням цієї версії є присвята «Лексикона» Балабанам, яка міститься у передмові й відповідно засвідчує роль цих особистостей у створенні першої української енциклопедії.

Однак версія про нову, редаговану Біблію як основу «Лексикону» не викликає повної довіри через те, що у словнику, окрім власне біблійних термінів, міститься і значна кількість слів з іншої літератури, про що свідчать посилання у «Лексиконі». Тобто навіть якщо прийняти версію Я. Янова щодо підготовки словника-енциклопедії лише як додатка до Біблії Ф. Балабана, то це буде вірним лише для початку роботи автора над проектом, адже в подальшому він продовжив вже роботу над цілком самостійним і самодостатнім виданням. І відповідно примірник 1627 р. мав мало спільного з тим варіантом, що міг бути підготовленим на початку століття. У післямові до

«Лексикону» П. Беринда недвозначно зізнається, що саме Ф. Балабан ініціював його працю, адже на той час не було іншого словника, окрім «Лексису» Л. Зизанія. Отже, автором словник вже задумувався як самостійний твір, що не лише має доповнити нове видання Біблії, а й вирішити проблему словника-енциклопедії як такого.

У наступні роки процес створення справжньої вітчизняної енциклопедії призупинився, що спричинила низка суспільно-політичних обставин. Так, «Лексикон» П. Беринди на середину XVII ст. вирішив найнагальнішу потребу української культури, створивши для неї словниково-енциклопедичний базис. Всі тогочасні наукові знання, доступні широкому загалу та духовенству, були вміщені в цю працю й розширювати чи докорінно змінювати її не було реальних підстав. Українська тогочасна наука ще не була готова до власне наукової енциклопедії, що могла б замінити словник-енциклопедію. Для цього необхідною підставою була б зміна світогляду всього суспільства чи принаймні його еліти.

Не сприяли розвитку науки та відповідно створенню нової енциклопедії й соціальні зміни. Духовенство, що фактично очолювало український національний рух на рубежі XVI – XVII ст., поступається місцем новій еліті – козацтву, котре замість словесної полеміки використовує збройні методи боротьби за власні національні, соціальні, політичні та культурні права. Національно-визвольна війна 1648–1657 рр. на чолі з Богданом Хмельницьким й подальша Руїна докорінно змінили всю ситуацію в Україні, змінивши релігійне протистояння між католиками та православними на політичне протистояння Війська Запорізького Низового спочатку з Річчю Посполитою, а потім і з Московським царством. За таких умов розвиток науки і культури було пригальмовано – вони фактично зупинилися на рівні «Лексикону» Памви Беринди.

Входження до складу Московського царства лише посилює процес консервування української енциклопедистики, адже Московщина на кінець XVII ст. значно поступалася у культурно-цивілізаційному плані українським землям й сама використовувала «Лексикон» як основне наукове та лінгвістичне першоджерело. Не стали позитивними для України й соціально-економічні зміни, що відбулись на початку XVIII ст. у петровській державі, яка перетворилася на Російську імперію 1721 р. Орієнтуючись на створення власної абсолютистської імперії та західноєвропейську культуру, Петро I практично не приділяв уваги православній культурі та освіті, вважаючи їх пережитком «боярської Москви». Тогочасна Україна, хоча й отримала тоді перший вищий навчальний заклад (згідно з грамотою царя Петра I від 26 вересня 1701 р. Києво-Могилянська колегія здобула статус академії [9, с.70]), однак опинилася на периферії наукового прогресу, центром якого поступово стає Санкт-Петербург. При Київській академії наука продовжувала розвиватися в руслі, більш характерному для попередньої епохи, з орієнтацією на теологію [9, с. 90]. Ідея ж національної науки, яку в свій час відстоював ще П. Беринда, після «зради» І. Мазепи в Російській імперії XVIII ст. взагалі була неможливою.

Поштовхом до нового етапу української енциклопедистики стає національно-культурне відродження кінця XVIII – початку XIX ст. Причинами цього явища стали не лише зміни у соціальному статусі української козацької старшини, що була зрівняна з російським дворянством, а й прагнення цієї старшини довести давнину своїх родоводів й благородність походження. Необхідність доведення власного шляхетно-

го походження зумовила інтерес до стародавніх документів, а з часом – й до власної історії, традицій, культури. З'являються перші аматорські історичні праці, а також дослідження з географії краю, певні статистичні дані. З часом українська тематика, тісно пов'язана з героїкою козацької доби, набуває значної популярності серед української аристократії, більшою частиною русифікованої, але яка зберегла пам'ять про власне історичне коріння. Варто також зазначити, що в другій половині XVIII ст. столиця Гетьманщини – Глухів – перетворюється на потужний культурний центр, в якому було зосереджено значний інтелектуальний потенціал свого часу. Діяльність останнього козацького гетьмана К. Розумовського, котрий прагнув перетворити свою столицю на міні-копію Петербурга, не минула даремно. Вже 1767 р. глухівська шляхта просила імператрицю Катерину II відкрити у місті університет [6, с.122], що засвідчує потребу краю у такому закладі і відповідно попит населення на якісну освіту, його бажання мати власний науково-освітній центр.

Все це стає підґрунтям для комплексного українознавчого дослідження, зумовлюючи появу нової, українознавчої енциклопедії. Таким твором стала видана у Санкт-Петербурзі 1798 р. російськомовна праця Я. М. Марковича «Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях», яка стала однією з основоположних (поруч з «Енеїдою» І. Котляревського) для всього українського відродження. Її автор, що сам походив з середовища козацької старшини (був онуком Генерального підскарб'я Якова Марковича-старшого, автора унікальної історіографічної пам'ятки – щоденника [7, с.58]), відобразив у своїй праці основу світогляду тогочасної української аристократії, її бачення сучасного і минулого, а також місця України в історії. За характеристикою відомого вітчизняного історика проф. В. Г. Сарбея, науково-творча праця Я. М. Марковича стала закономірною, зумовленою потребами суспільного розвитку Лівобережної України у переломний період її державницької долі, відповіддю на посилення колонізаторської політики царизму [7, с.60].

Значущість «Записок о Малороссии, ее жителях и произведениях» для української культури, і власне для української енциклопедистики, важко переоцінити. Адже ця праця, попри її незначний обсяг, охопила значну кількість питань, пов'язаних з Україною: її історію, географію, соціальну стратифікацію населення та багато інших питань. Вона по суті підсумувала всі відомості про регіон, які були в науковому обігу на рубежі століть, доповнені особистими дослідженнями автора. Написана в дусі просвітництва, праця Я. Марковича відзначається критичним ставленням до джерел, науковим підходом з виділенням головних проблем та аргументацією власних тверджень, що підвищує її науковий характер та наближує до кращих тогочасних краєзнавчих енциклопедій світу [5, с.161]. А використання у дослідженні етнографічних, історичних, філологічних та інших матеріалів по суті робить Я. Марковича одним з засновників українознавства як науки [8, с.26].

Подальший розвиток енциклопедистики на території України припадає на середину XIX ст., й передумовою для цього стає відкриття у 1805 р. Харківського університету й особливо Університету святого Володимира у Києві 1834 р. Саме цей навчальний заклад досить швидко став осередком української освіти та науки, як загальної, так і національної. Заснований з метою протидії польській культурі на Правобережній Україні, університет з часом набув статусу регіонального центру, де працювали відомі українські та російські спеціалісти.

Ініціатива створення великої просвітницької енциклопедії виникла в середовищі «Харківського товариства поширення в народі грамотності», що зорганізувалося 1869 р. за ініціативи видатного вченого, професора Харківського університету М. Бекетова. Це була одна з багатьох аналогічних громадсько-просвітницьких організацій, що відкривалися представниками інтелігенції в різних регіонах. Такі товариства мали на меті підвищення рівня грамотності та загальної освіти населення й діяли винятково у сфері культури та освіти, жодним чином не протиставляючи себе режиму і максимально ухиляючись від політики взагалі. Виникло воно 24 березня 1869 р. як перша аналогічна громадсько-просвітницька організація, що розпочала свою діяльність у руслі українофілів другої половини XIX ст., котрі вважали своїм завданням просвітити народ, сприяти поширенню грамотності та початкових корисних знань [4, с.257]. До Харківського товариства упродовж його існування входило близько 800 осіб, в тому числі Д. Багалій, О. Єфименко, В. Данилевський, М. Сумцов, С. Русова, Г. Хоткевич та ін.

До роботи над енциклопедією було залучено близько 150 вчених, письменників, громадських діячів з різних наукових галузей та суспільних організацій. Більшість з них були представниками «Харківського товариства поширення в народі грамотності» та вченими Харківського університету, однак були залучені автори і з інших міст та наукових установ [4, с.257]. Ключовим було питання фінансування проекту, і не лише забезпечення хоча б мінімального гонорару авторам (більшість з них були ентузіастами й не вимагали грошей), а й передусім організація друкування матеріалу. Єдиним реальним шляхом розв'язання проблеми було залучення меценатських коштів, що виявилось не такою складною справою. Головним меценатом, що «спеціалізувався» саме на підтримці видання наукової й популярної літератури, став відомий російський підприємець, просвітній діяч, власник великого книговидавництва Іван Дмитрович Ситін (1851–1934).

Постать І. Ситіна є знаковою для російської (і української) енциклопедистики рубежу XIX–XX ст. Саме він став головним видавцем науково-освітньої літератури в країні, що не лише відповідала усім критеріям та ключовим потребам сучасності, а й була доступною для широкого загалу. Окрім значної кількості підручників, періодичних видань, наукових збірок, він здійснював видання трьох великих енциклопедій – «Дитячої енциклопедії» 1913 р., «Військової енциклопедії» (1911–1915 рр.) у 18-ти томах (через події Першої світової війни проект не завершений) та «Народної енциклопедії наукових та прикладних знань». Енциклопедичне значення мали й видані «Товариществом И. Д. Сытина и К^о» тематичні збірки, а саме: «Три века: Россия от Смуты до нашего времени» (1912 р.); «Великая реформа: Российское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем (19 февраля 1861 – 1911 гг.)» (1911 р.); «Отечественная война и русское общество 1812–1912 гг.» (1911 р.). На початку діяльності він видавав також своєрідні «предтечі» енциклопедій – ілюстровані календарі [13].

Саме завдяки участі вищеназваних українців у роботі над «Енциклопедичним словником» та «Новим енциклопедичним словником» Брокгауза та Ефрона можна вважати ці видання окремою ланкою української енциклопедистики. Адже завдяки ним було підготовлено й узагальнено значний масив матеріалу, котрий не лише висвітлював українську проблематику, а й демонстрував тогочасний рівень розвитку української культури та науки, доносив інформацію про них (та вітчизня-

них учених й культурно-освітніх діячів) до широкого читацького загалу. Упродовж 1890-х – 1920-х років (а часто й пізніше) саме ці словники-енциклопедії, аж до виходу «Большой Советской Энциклопедии» та похідних від неї видань, були головним джерелом довідково-енциклопедичної інформації для населення Російської імперії, а згодом СРСР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Азбуковники // УРЕ. – К., 1977. – Т. 1. – С. 83–84.
2. Грицанов А. А. Энциклопедия / Всемирная энциклопедия: Философия / А. А. Грицанов. – Москва – Минск, 2001. – С. 1263.
3. Заездний Р. А. Энциклопедия / Р. А. Заездний // Українська Радянська Енциклопедія. – К., 1979. – Т. 4. – С. 39 (далі – УРЕ).
4. Исторический обзор деятельности Харьковского общества распространения в народе грамотности. 1869–1909. – М., 1911. – С. 257.
5. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. – С. 161.
6. Путро А. И. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII в.: Некоторые вопросы социально-экономического и общественно-политического развития / А. И. Путро. – К., 1988. – С. 122.
7. Сарбей В. Г. Праця Я. Марковича «Записки о Малороссии, ее жителей и произведениях» / В. Г. Сарбей // Укр. іст. журн. – 1999. – № 1. – С. 58.
8. Українська культура: Курс лекцій / За ред. Д. Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – С. 26.
9. Хижняк З. И. Киево-Могилянская академия / З. И. Хижняк. – Киев: Вища школа, 1988. – С. 70.
10. Черниш Н. Нариси з історії світової енциклопедичної справи: Навч. посібн. / Наталія Іванівна Черниш. – К.: Наша культура і наука, 2009. – С. 17–18.
11. Кулиев С. Из истории создания универсальных энциклопедий / С. Кулиев [Електронний ресурс] // <http://jurnal.org/articles/2009/fill33.html>
12. Німчук В. Памво Беринда і його «Лексіконъ славенорѡсскій и именъ Тлъкованіе» / В. В. Німчук [Електронний ресурс] // <http://litopys.org.ua/berlex/be01.htm>
13. Сытин И. Д. – издатель, просветитель, меценат [Електронний ресурс] // <http://old.library.tversu.ru/exgibits3.htm>
14. Janyw J. Leksykografia wschodnio-siowacska do k. XVII w. Cz. II, 1. Leksykon P. Beryndy i jego stosunek do nauki zachodnio-europejskiej // Sprawozdania z czynności i posiedzec Polskiej Akademii Umiejektności. – t. LII. – 1951. – № 4. – S. 334.

А.Ц. Сініцький

кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільних наук
Житомирського національного
агроєкологічного університету

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА ЩОДО УКРАЇНСТВА (XVII – ПОЧ. XX СТ.)

Ключові слова: доктрина триєдиної руської («русской») народності, колонізація, уніфікація, русифікація, «органічна теорія єдності Росії».

Klyuchovi words: triune doctrine Ruthenian («russkaya») nationality, colonization, unification, russification, «organic unity of theory Russie».

Процес становлення Української незалежної держави та входження її у світову спільноту викликає увагу до набутого досвіду національних відносин, до вивчення ролі і місця українства у політиці російського самодержавства.

Через певні об'єктивні природно-географічні, історичні й етнокультурні обставини Україна виявилась першим і неодмінним етапом на шляху перетворення Московського князівства на велику світову державу імперського типу. Вона розглядалась не тільки як важливий та багатий стратегічний плацдарм, що відкривав Росії шляхи в Європу та до незамерзаючого Чорного моря. Київ становив незмінну ланку генеалогічного древа, що зв'язувала московських царів з імператорами Східної Римської імперії.

Маючи характерну національну свідомість (з роздвоєнням на самобутню та імперську складові), російська інтелігенція і не мислила собі ситуацію інакше. «Колонізація окраїн, яка здійснювалась на протязі всієї російської історії, – писав Микола Бердяєв, – не була злим недорозумінням, це був внутрішньо виправданий і необхідний процес для здійснення російської ідеї в світі. Так звана Великоросія сама по собі не могла і не може існувати, вона приречена на бідне і злиденне животіння. Не можна мислити Велику Росію без півдня, без його багатств» [3, с. 167].

Присвоєння назви давньої слов'янської держави «Русь» і включення цього періоду виключно до своєї історії допомагало російським ідеологам творити легенду «русської» або російської нації в складі українців, білорусів і росіян. Це, відповідно, давало їм можливість стверджувати про етнічну, політичну і культурну єдність слов'янських народів.

Тому Україну, як самих себе, цінували в Росії всі. Звичайно, шанували її й російські царі. Так, цариця Єлизавета Петрівна молилася: «Боже, възлюби мене так, як я възлюбила народ цей милий и незлобивий». А Катерина II навіть мріяла перенести столицю на Дніпро: дуже їй сподобалися «здорове повітря і теплота клімату» (Це зворушливе визнання можна прочитати в щоденнику її секретаря Храповицького) [6, с. 129].

Принципові українофоби й войовничі російські націоналісти теж любили її, неподільно, на смерть, .. «по-братерському». Ось що писав у XIX ст. один із ідеологів слов'янофільсько-панрусистського варіанту «общего отечества» Іван Аксаков (син ві-

домого письменника) у своїй газеті «День»: «У відношенні до древніх російських областей, заселених нашими кровними, єдиновірними братами малорусами, червоно-руслами, білорусами, Росія опирається на безсумнівніше із всіх прав, – моральне право чи, точніше сказати, на моральні обов'язки братства» [1, с. 7]. Але: «Малоросійського питання не існує вже й тому, що це питання загальноросійське, земське, народне, питання всієї російської землі, настільки ж близьке жителю Пензи, як і жителю Волині. Задніпровська Україна та Білорусія – не завойований край, про який можна дискутувати, а частина живого тіла Росії: тут немає місця ні питанню, ні дискусії» [2, с. 132-133].

Подібні думки висловлювала вся бюрократична й демократична Росія. Вся Росія саме так шанувала Україну, тільки б не було поділу на «твое» і «мое».

Якщо говорити про рівень самосвідомості простих людей, то український та російський селянин відрізнялися (як відзначають і закордонні дослідники) «мовою, одягом, традиціями, народними піснями, прислів'ями, фольклором, домашнім устроєм, способом життя та громадською організацією» [10, с. 474]. «Хохол» і «кацап» ніколи не вважали, що належать до одного народу. Але освічене російське суспільство абсолютно поділяло офіційну доктрину триєдиної руської («русской») народності. У цьому відношенні ліберальний і навіть революційний російський інтелігент мало чим відрізнявся від царського бюрократа.

Претензії Москви на статус великої світової держави обґрунтовувались, крім того, необхідністю збереження й процвітання християнства, яке прийшло до Москви через Київ. Релігія виразно змішувалась з політикою. Перш за все – із її здійсненням щодо України та її народу. Існування єдиної православної віри великоросів та українців трактувалося як належність їх до єдиного православного народу, як заперечення української національної самобутності.

Же в 1686 р. була ліквідована автокефалія Української православної церкви, що існувала з 988 р., тобто з часу хрещення Києва князем Володимиром. А в 1721 р. священний синод і царський уряд прийняли указ про заборону друкувати книги українською мовою.

Прагнення московських правителів «округляти» свої володіння включали й відверто ворожі дії щодо українських земель і віддачу їх на поталу жорстоким завоюванням з півдня. М.П. Драгоманов посилався у цьому зв'язку на політику великого князя Івана III, який “зумів для досягнення спеціальних московсько-панівних цілей спустошити слов'янський Новгород і Вятку, і приготувати німцям і шведам панування на Балтійському морі, і насилати Менглі-Гірея на “литовські” міста Київ і Чернігів, і поміг кримчакам разом з турками влаштувати друге, ледь чи не помножене видання батіївщини для всього півдня Русі” [18, с. 35].

Взагалі, система управління підвладними територіями в Російській імперії коливалася у досить широкому діапазоні – від доволі значної автономії до жорсткого воєнного управління. І все ж вона будувалася на трьох взаємопов'язаних принципах: колонізації, уніфікації і русифікації. Її кінцевою метою була ліквідація особливостей національного способу життя як потенційного джерела спротиву імперському владарюванню.

Головним принципом політики царської Росії стосовно України, як вже зазначалось, було заперечення самого факту існування окремої української національності. Згідно з офіційною доктриною, український народ вважався “малоросійською”

племінною гілкою триєдиної руської нації. З цієї засадничої тези випливало два висновки: по-перше, особи українського походження, які хотіли зректися своєї національності і прийняти “загальноросійську” (“общерусскую”) концепцію, не підлягали дискримінації. По-друге, систематичних і нещадних переслідувань зазнавали всі особи та товариства, які утверджували українську національну самобутність чи то в політичній, чи в культурній сфері.

Колонізація царської імперії передбачала завоювання та придушення опору «братніх» народів. А для швидкого «нравственного соединения» в «общем нераздельном отечестве» була розроблена хитра, складна і гнучка тактика притумлення, розтління і денационалізації пригнічених національностей. Тут і гіпноз всесвітньої і непереможної місії російського царизму («третій Рим»), опиратися якому було дуже важко. Тут і міфи про російський царат як опору і визволителя слов'янства чи то від турків, чи ще від когось, і пов'язане з цим хитре використання політичної і психологічної ситуації. Тут і послідовне викорінювання «старини» та «умоначертаний прежних времен» (формули Катерини II). Тут і стародавня політика «розділяй та володарюй», доповнена суто «вітчизняними» нюансами: «Для нашої безпеки на Україні потрібно перш за все посяти незгоду між полковниками й гетьманом... Коли народ визнає, що гетьман такий влади не буде мати, як Мазепа, то надіюсь, що буде приходити з доносами. При цьому донощикам не потрібно показувати суровості: якщо двоє придуть з обманом, а суровості їм не буде показано, то третій і з правдою прийде, а гетьман і старшина будуть побоюватись... Необхідно, щоб у всіх порубіжних містах були полковники, незгодні з гетьманом; якщо будуть незгодні, то всі їх справи нам будуть відкриті» [21, Т. 4, с. 32-33].

До цього переліку єзуїтських методів упокорення можна додати і обивательську «органічну теорію єдності Росії», яку О.Керенський висловив коротким афоризмом: «Немає Росії без України і України без Росії». «Коли б ми спробували розшифрувати цей афоризм, – зазначав український історик і соціолог М. Шаповал, – то за ним побачили б «органічну» теорію єдності Росії, теорію, котра опріч господарсько-економічної характеристики, має в собі ще багато всяких аргументів: слов'янська єдність, кривий зв'язок, історична минувшість, культурна спільність, географічні і стратегічні причини, а над всією будівлею красується один аншлаг і національні інтереси Росії!» [25, с. 176].

Що стосується наступного принципу, то на початок ХХ ст. імператорська Росія була більш чи менш уніфікована. Уніфікація ця мала не життєвий, а заскорузлий для держави характер. Правий був один з російських вчених державознавців Нольде, який у своїй книзі, виданій незадовго до революції, вказав на те, що окраїни Росії представляли собою «кладовище автономних установ» [19, с. 73]. Ця загробна робота була виконана ретельно і сумлінно. Була встановлена на всю імперію одноманітна, жорстко централізована система адміністрації, суду і школи, єдиною мовою в якій була мова командної нації. Приходиться констатувати, що, не дивлячись на зовнішню уніфікацію, продовжувала існувати сильна тенденція до побудови ієрархії національностей.

У свою чергу, вона легко переходила в ієрархію національних територій, оскільки більшість етносів мали зони компактного проживання. Такі зони (внаслідок привілеїв) утворювали особливий правовий простір: наприклад, Середня Азія, де 89 % населення були іногородцями, не говорячи вже про Польщу і Фінляндію [8, с.

173]. Іншими словами, Російська імперія була вагітна Союзом СРСР. Таким чином, більшовики не здійснили особливого насилля над історією, вони лиш були змушені констатувати тенденцію і направили її у вигідне для себе русло.

У свою чергу, русифікація окраїн імперії була важливою внутріполітичною доктриною царизму. Згадаймо знамениту інструкцію Катерини II генерал-прокуророві Вяземському, яка вимагала, з одного боку, «водворения в стране русских» у прямому розумінні, так, як рекомендував Макіавеллі («для сохранения приобретенный одним из самих действительных и верных средств было бы водворение там на жительство самого завоевателя» [11, с. 217]), з другого боку поступового витравлювання національно-культурних особливостей підкореного народу («народ, доколе сохранит веру, язык, обычаи и законы, не может считаться покоренным» [14, с. 181]).

Колоніальна система з метою русифікації українського народу та всебічного гальмування його культурно-національного розвитку, постійно висилала з України українські інтелектуальні сили та надсилала велику кількість великоросійських та інших чужонаціональних колоністів. Наприклад, Оресі Левицький, відомий діяч на українській культурній ниві в кінці XIX і на початку XX ст. згадував, як директор 4-ої київської гімназії Михайлов (що з ним Левицький був у дружніх стосунках) у 1875 р. розповідав йому про одержання циркуляра від російського міністра освіти Толстого. У тому циркуляр пропонувалося директорам шкіл подавати до міністерства конфіденційні відомості про «увлекающихся» вчителів для переміщення їх «для пользи служби» на працю до північних російських губерній. Внаслідок цього наказу товаришу Левицького Т.І. Біленькому запропоновано було переїхати працювати до північної Вологодської губернії [20, с. 11].

Можна додати і те, як російський уряд, намагаючись будь-якою ціною зберегти єдність імперії, незмінність великодержавних засад, йшов на видимі «ліберальні» кроки з метою позбавлення України українського свідомого революційного елемента. Софія Русова у своїх спогадах пише, що у зв'язку з селянськими розрухами навесні 1902 р. «полетіли доноси, що селян бунтують статистичні переписи, що це статистики під'юджують їх, а статистики керуються сепаратистичними революційними ідеями Русова» [Олександра Русова – завідуючого земським статистичним бюро. – А.С].

О.О. Русов змушений був проситися до Петербурга, де працював його колишній товариш, чернігівець, земець Шликевич, директор страхової компанії «Надежда» [17, с. 178].

Система підготовки управлінських, науково-технічних та педагогічних кадрів на всіх рівнях мала на меті формування «імперської людини». Представники такої генерації – українці за походженням, як вважав М. Грушевський, «працювали для культури і письменства російського, збагачували їх своєю працею, допомагали їм піднятися, а про своє письменство і мову не дбали, бо тут нічого не можна досягти, ніякої фортуни, а тільки біди від уряду» [5, с. 74]. Для таких славних прадідів великих правнуків поганих Україна стала частиною імперського цілого, а її народ – лише «малоросійським плем'ям» великого російського народу. Тиражування у великій кількості діячів «імперського типу» з українців, на думку урядовців, зміцнювало тоталітарну державу.

У руслі зазначеного не випадково українську мову постійно обмежували до рівня селянського діалекту. Вважалося, що піднесення цього наріччя до рівня мови літе-

ратури та науки буде становити небезпеку російській єдності, а, отже, цьому потрібно всіма засобами перешкоджати. «До тих пір, поки в школі взагалі, а у народній зокрема, буде панувати великоруська мова з твердою постановкою вітчизняної історії, – писав начальник Київського губернського жандармського управління у звіті своєму столичному керівництву, – до тих пір всі хитрощі українофільствующої інтелігенції, спрямовані на обособлення Малоросії, будуть приречені на найршучішу поразку» [22, с. 220].

Заборона української літератури, як такої, незалежно від її змісту, лише на мовному ґрунті, була унікальним явищем навіть за умов Російської імперії. Для контрасту можна згадати, що ніколи, навіть у час суворих антипольських репресій після повстання 1863 року, не припинялося друкування польських книг і газет. Пояснення цього феномену можна знайти в словах московського «панславистичного пророка» Каткова. Він писав так: «Польська революція є нічим в порівнянні з національно-літературним рухом в Україні. З вибухом польської революції Росія в найгіршому випадку може втратити одну провінцію, але, як цей національний і літературний рух в Україні виграє, він поцілить у саме серце Росії, тому сепаратистичні змагання українців мусять бути знищені» [13, с. 34-35].

Основним антиукраїнським заходом став Валуєвський указ 1863 року, а згодом – горезвісний Емський едикт (1876), який повністю заборонив публікації українською мовою та українську просвітницьку і культурну діяльність.

«Українська мова ніколи не існувала, не існує і мусить не існувати», – декларував Валуєв, міністр внутрішніх справ, ще перед указом. «Але міністр відкинув за надто багато, – писав Арнольд Тойнбі у 1915 році в своїй спеціальній статті «Україна». – Едиктів не роблять проти галюцинацій» [9, с. 136].

Існував і факт доплати учителям за проведення мовної політики царизму. Законами від 21 листопада 1869 та 13 червня 1886 рр. їм вводились надбавки до зарплати від 20 до 50 % [26, с. 51-52].

І що особливо цікаво – навіть русифікацію освіти за найкращими зразками іезуїтства запроваджували під виглядом прогресу й за бажанням самих українців. «Яку б країну римляни не займали, вони робили це на заклик туземців», – стверджував Н. Макіавеллі [11, с. 219]. Російські народні школи на місці українських Катерина II мала на увазі запроваджувати не інакше, як на прохання батьків, на прохання самих українців [21, Т. 6, с. 122].

Як наслідок, початкова школа на Україні була зведена майже нанівець. Наприклад, в ряді місць на Чернігівщині у 1768 р. одна школа припадала на 746 чол. населення, а в 1876 р. – на 6730. За переписом 1897 року на Україні на 100 чол. населення було тільки 13 чоловік грамотних, і якщо кількість неграмотних для всього населення Росії становила 76,7 відсотків, то для України – 83,6 відсотків [4, с. 143].

Особливо критичним було становище з освітою на Правобережній Україні, де відсоток грамотних був ще меншим. Так, зокрема, на Волині серед самих українців він становив 9 % [16, с. 6-7]. Це було викликано тривалою відсутністю у Південно-Західному краї земств, які відігравали одну із головних ролей в організації народної освіти Російської імперії. Крім того, в кінці XIX ст. у Правобережній Україні не існувало жодної української школи [26, с. 67].

Від імперського режиму страждало і саме російське суспільство, і це добре підмітив І. Франко: «Вона згноїла кілька генерацій найкращої російської інте-

лігенції в тюремних льохах та сибірських снігах, довела до нечуваного зубожіння, темноти та занепаду десятки мільйонів російського люду, видушувала всі живі університети...» [16, с. 353].

Опинившись в умовах такого безпрецедентного тиску, українство непомітно перейшло до рівня українофільства – м'якого, доляльного до імперії напівруху в суто культурницьких формах. Сам термін – українофільство – яскраво показує паталогічність української ситуації в імперії. «Українофілом може бути хтось у Франції зазначав український історик В. Мороз, – хто є французом, але небайдужий до України, живе її інтересами, і через те він – українофіл. Але українець в ролі... українофіла (!?)» [12, с. 9]. Ця назва у вустах росіян була чимось подібна стану психічно нездорової людини, яка займалась самонавіюванням і самолюбуванням.

На думку Н.Полонської-Василенко, трагедія XIX ст. полягала в тому, що, на відміну від XVIII ст., у тому столітті почали вважати за росіян (“русских”) усіх, що працювали в російських установах, розмовляли російською мовою, друкували твори в російських часописах і т. д. Здійснилося побажання Катерини II, щоб сама назва Гетьманщини зникла; у XIX ст. стала зникати сама назва України, яку офіційно замінила спочатку «Малороссия», а далі «Юго-Западный Край» та «Южнорусские губернии» [15, с. 390].

Вищенаведені твердження вимагають певних застережень. Застережень, які наприкінці XIX ст. висловив М.П. Драгоманов, піднявши до вершин історіософського розуміння всієї складності історичного шляху України, монархістських уподобань її еліти та відвертої промосковської орієнтації останньої. Пояснюючи, чому український козацький патріотизм так міцно зрісся з російським монархізмом, він особливого наголосив, що тому були досить вагомими історичні причини.

Не заходячи дуже далеко в історію, зазначав М. Драгоманов, досить буде вказати, що уже від митрополита київського (з 1620 р.) Іова Борецького вся українська інтелігенція, в тому числі й козацька, кланялась східному цареві як своєму заступнику. Сам І.Борецький ще 1624 р. порушував перед російським царем питання про об'єднання українського народу з російським. Антиросійські виступи окремих українських діячів, наголошував М. Драгоманов, не робили погоди: і Мазепа в останні роки, і Пилип Орлик з Костем Гордієнком були при цьому винятком, а не правилом. «Значить, – писав М. Драгоманов, – коли хто хоче оздобляти патріотизм неперемінно історичними «святошами», той мусить признати, що московський царизм є й українська святощ і що через те старі українські писателі, пишучи вірші на честь царизму, являлись зовсім історичними патріотами» [7, Т. 1, с. 443].

Аргументація, наведена мислителем, видається досить виваженою. Для того щоб стати вагомим фактором народного життя, змагання за національну незалежність мало бути підкріплене матеріальними й моральними інтересами, розумінням цих інтересів. Під цим кутом зору, писав М. Драгоманов, «московське царство наробило нам чимало лиха, бо це такий уряд, котрий поробив і робить лихо й своїм» [7, Т. 1, с. 443-444]. Однак при цьому, вважав він, слід брати до уваги, що «все-таки те царство було певною організацією громадських сил, до котрої пристала й наша Україна і котра все ж таки виповняла й наші національні задачі, з того часу як історія склалася так, що ми самі собі не могли їх виповняти» [7, Т. 1, с. 444].

Такими національними завданнями України на той час були: визволення українського народу від насильства татаро-турецького, з одного боку, і від польського піддан-

ства – з іншого. Забезпечення українських геополітичних інтересів у рамках імперської системи Росії створювало підґрунтя для своєрідного українсько-російського консенсусу.

З огляду на зазначені моменти М. Драгоманов вважав, що у переддень буржуазних реформ «московське царство все-таки виповнило елементарну географічно-національну задачу України!» [7, Т. 1, с. 446]. На другу половину XIX ст. народ, розселений на досить обширній території, був захищений від зовнішньої загрози. «Тепер, – писав Е. Драгоманов, – тільки могла стати ясно справа й про те, як увільнитись Україні і від московського чиновництва, як інтелігенції українській зорганізуватись вкупі з народом, підняти українську національну культуру і т. д.» [7, Т. 1, с. 448].

Крім того, потрібно пам'ятати, що царське самодержавство не було тоталітарним, тому людям, озброєним рішучістю, терпінням та обережністю, вдавалося знаходити тріщини у стінах «тюрми народів». Наприклад, академічна наука користувалась у старій Росії відносно свободою. І до, і після зловісного 1876 р. вийшло багато цінних книжок у галузі українознавства. Написані російською мовою, вони зараховувалися до досягнень російської науки, проте не давали згаснути полум'ю українських визвольних змагань.

І все ж, як зазначає І. Лисяк-Рудницький, царський гніт у поєднанні з ворожістю російського суспільства витворив несприятливе середовище, у якому український національний рух міг рухатися вперед лише повільними кроками [10, с. 475]. Впродовж десятиліть основними провідниками його ідей були т. зв. Громади – неформальні гуртки без чіткої структури, що існували у більшості українських міст і склалися переважно з інтелігенції та службовців. Загальне число членів громад ніколи не перевищувало декількох сотень [24, с. 121]. Наприкінці XIX ст. потрібно було мати сильну віру, щоб підтримувати в собі впевненість щодо майбутнього української справи. Окрім невеликої групи самовідданих патріотів, все, що підіймалося вище народного рівня, було, або здавалося зрусифікованим. Здавалося, тому що прихований комплекс українця жив у душах величезної кількості на вигляд покірних «малоросів». Суспільно-економічні зміни та наближення політичної кризи самодержавства мали запропонувати новий вихід для цих прихованих сил.

Національно-визвольний рух українського народу на початку XX століття ріс пропорційно тому, як російська демократія відкладала вирішення національного питання, пропорційно нездатності чи небажанню російського уряду відмовитися від споконвічних автократичних засад централізму.

Таким чином, антиукраїнська політика і практика російського самодержавства була спрямована на ліквідацію українського народу, його мови, історичної пам'яті, на повне його зросійщення та асиміляцію. Вона викликала обурення та опір українців, посилювала національно-визвольний рух і, по суті, була одним з каталізаторів формування української нації.

Література

1. Аксаков И. Наши нравственные отношения к Польше // Сочинения. Польский вопрос и западнорусское дело. Еврейский вопрос. 1860-1866. Статьи из «Дня», «Москвы», «Москвича» и «Руси». Т. 3. -М., 1886.-С. 3-9.
2. Аксаков И. По поводу письма Ригера о польском вопросе // Сочинения. Польский вопрос и западнорусское дело. Еврейский вопрос. 1860-1866. Статьи из «Дня», «Москвы», «Москвича» и «Руси». Т. 3. -М., 1886.-С. 126-134.

3. Бердяев Н. Собрание сочинений в 4-х т. Т. 4. Духовные основы русской революции. Философия неравенства. – Париж: УМСА-PRESS, 1990. – 598 с.
4. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. – К: Дніпро, 1993. – 448 с.
5. Грушевський М. Про старі часи на Україні. Коротка історія України. – К.: АТ «Обереги», 1991.
6. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? // Вітчизна. – 1990. – № 6. – С 128-143.
7. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці у двох томах. – К.; Наукова думка, 1970.
8. Драгунский Д. Упущенные возможности для Российской империи – перспектива для независимых государств? // Дружба народов. – 1992. – № 8. – С. 172-173.
9. Лавриненко Ю. Україна у концепціях Арнольда Тойнбі // Сучасність. – 1976. – № 7-8. ~ С. 133-139.
10. Лисяк-Рудницький І. Український національний рух напередодні першої світової війни // Історичні есе. Т. 1.-К.: Основи, 1994. – С. 471-483.
11. Макиавелли Н. Сочинения. – М; Л., 1934. -234 с.
12. Мороз В. Україна в двадцятому столітті. – Тернопіль, 1992. – 128 с.
13. Нагаевський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К: Укр. письменник, 1993. – 413 с.
14. О необходимости ввести во всех Губерниях и Областях Империи Русские Органические законы // Чтения. – 1865. – Кн. 3, (июль-сентябрь) – 4.5. – С. 173-185.
15. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2 т. Т. 2. Від середини XVII ст. до 1923 року. – К.: Либідь, 1992.-608 с.
16. Порш М. Про автономію України. 2-е видання, № 12. – К.: Відродження, 1913. – 40 с.
17. Русова С. Мої спомини. – Львів: Хортиця, 1937. – 284 с.
18. Симоненко Р.Г. До концепції багатотомної «Історії українського народу» (міжнаціональний та міжнародний аспект). – К.: Інститут історії України АН України, 1993. – 90 с.
19. Славинский М. Национально-государственная проблема в СССР // Берегиня. – 1995. ~ № 1-2. – С 65-84.
20. Соловей Д. Василенко, Мілюков і самостійність України в 1918 р. – Вінніпег, 1965. – 68 с.
21. Соловьев СМ. История России с древних времен. 6 кн. 29 т. 2-е изд. – СПб.: Общественная польза, 1864.
22. Турченко Ф.Г. Українська самостійницька ідея на рубежі XIX-XX ст. // Політологічний вісник. Матеріали всеукраїнської науково-методичної конференції: «Політична думка в Україні: минуле і сучасність». Ч. 1.-К., 1993. – С 218-221.
23. Франко І. Подуви весни в Росії // Збір. творів у 50 т. Т. 45. Філософські праці. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 349-376.
24. Чикаленко Е.Х. Спогади (1861-1907). В 3-х ч. -Львів: Діло, 1925. – 172с.
25. Шаповал М. Україна і Росія. (Промова на диспуті «Національне питання в Східній Європі», 14 вересня 1921 року) // Політологічні читання. – 1993. – № 2. – С. 173-197.
26. Щербак Н.О. Національна політика царизму на Правобережній Україні в кінці XIX – на початку XX століття. Дис. канд. іст. наук. – К.: КДУ, 1995. – 182 с.

Муляр В. І.

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних і соціальних наук
Житомирського державного технологічного університету

ВІЛЬФРЕДО ПАРЕТО І ЙОГО «ТЕОРІЯ ЦИРКУЛЯЦІЇ ЕЛІТ»

Без перебільшення, сьогодні Україна переживає чи не найважливіший період у своїй історії. Останні півтора року вмістили в себе такий обсяг подій і проблем, концентрації яких мабуть ніколи і не було. Даються взнаки і історичні, і ментальні, і економічні, і політичні обставини, і той період безтурботного та бездіяльного існування за роки незалежності, і багато що інше. А зараз прийшов час, коли перспективи існування українства як цілісності, як суб'єкта нації – і державотворення залежать від очевидного вибору: або все залишити як є та продовжувати ховати «голову в пісок», не помічаючи нагальної потреби всебічної перебудови суспільного організму України і зійти з історичної сцени, або активно і беззастережно включитися у процеси реформування і отримати шанс цивілізованого розвитку. І тут, серед безлічі фундаментальних завдань, на мою думку, питання формування української політичної еліти висувається на чільне місце. Справедливість такої думки знайдемо в історії нашого народу: при усіх позитивних прагненнях державотворення, якими володіють українці від початку своєї історії (мужність, воля до свободи, любов до власної землі, достоїнство людини тощо) нас завжди підводила еліта. В силу різних причин вона «не доростала» до рівня завдань національного і державницького масштабу. В цьому, як я вважаю, і полягає одна з причин низки невдалих спроб українців стати самостійним суб'єктом історії. В цьому контексті варто звернути увагу не тільки на приклади історії інших народів, але й на класичні наукові твори, де проблема політичної еліти ставала предметом глибоких досліджень. Серед них відомий італійський інтелектуал Вільфредо Парето – італійський інженер, економіст, соціолог, один з основоположників теорії еліт і визнаний її теоретик.

Вільфредо Парето (15.07.1848 – 20.08.1923, Селіньї, Женева) народився в сім'ї французенки та італійського маркіза, вихідця з портового міста Генуї, який емігрував до Франції через свої ліберальні та республіканські переконання. У 10-річному віці В. Парето перебрався з батьками до Італії, де отримав гарну освіту, причому одночасно і технічну, і гуманітарну. Надалі юнак вступив до Туринської Політехнічної школи, по закінченні якої захистив дисертацію на тему «Фундаментальні принципи рівноваги в твердих тілах». Цікаво, що ця робота зіграла свою роль у подальших економічних і соціологічних теоріях В. Парето щодо феномену рівноваги. Після досить тривалого періоду інженерної та підприємницької діяльності у залізничному відомстві та металургійній компанії майбутній теоретик еліт зробив невдалу спробу політичної діяльності, внаслідок чого зайнявся публіцистикою та перекладами класичних творів, досконало знаючи італійську та французьку. Однак цей період життя В. Парето був нетривалий і з 1893 року аж до кінця життя він працював у якості професора політичної економії Лозанського університету (Швейцарія). В останній

рік життя (1923 р.) В. Парето був удостоєний звання сенатора Італії, в якій уже рік панував фашистський режим Б. Муссоліні. Останній вважав себе учнем В. Парето, хоча сам В. Парето, прийнявши присвоєне йому звання, виразив стриману підтримку новому режиму, побажавши одночасно йому бути ліберальним.

У політичній науці В. Парето відомий як один із засновників теорій еліт і автор концепції «циркуляції еліт». Однак його політичні погляди є складовою більш ширшого дослідження проблем суспільства і людини. В цілому італійський дослідник вважав, що людська діяльність має два основних джерела: осмислену ціль і підсвідомі прагнення. У першому випадку мета і засоби діяльності об'єктивно пов'язані і усвідомлені людиною, у другому – такого зв'язку немає. Осмислена діяльність не дуже поширена, але саме вона належить до сфери економіки і науки. Більшу ж частину сукупної діяльності як усього соціуму, так і окремого людського індивіда займає неосмислена діяльність, коли люди чинять, не розуміючи зовсім себе або не розуміючи до кінця справжніх мотивів, цілей і засобів своєї діяльності. Однак при цьому абсолютна більшість таких людей вважають, що керуються у своєму житті раціональними, усвідомленими мотивами, коли ж насправді, як вважав В. Парето, люди керуються не розумом, а почуттями, тобто суто психологічними руйнівними силами.

Незважаючи на те, що абсолютна сукупна кількість людської діяльності в суспільстві здійснюється під впливом нераціональних, неусвідомлених мотивацій індивідів та людських груп, насправді, як переконавав В. Парето, суспільство у своєму нормальному, звичайному стані знаходиться у рівновазі. Це зумовлено тим, що сила раціоналізованої діяльності, хоч і належить меншості, в дійсності дорівнює силі неусвідомленої діяльності, яка репрезентована більшістю людей. Таким чином, справжнім двигуном розвитку суспільства є перша з них, друга ж виступає інструментом втілення першої. Це зумовлено фактом так званої «остачі» – глибоко укоріненими психологічними потягами, які виражають сталий зміст раціоналізованих теорій, що відображають справжні потреби та інтереси суспільства в цілому. І саме така «остача» притаманна меншості людей – так званій еліті. Еліта – це особлива група людей, які є носіями найглибших, корінних, фундаментальних ідей, прагнень, перспектив тієї чи іншої людської спільності. Еліти, за думкою В. Парето, у будь-якій країні виступають раціональною силою прогресу, решта людей – лише засіб у досягненні базових цілей країни.

Італійський вчений розрізняв два типи «остачі». Перший з них пов'язаний із здатністю до творчості. Такий тип характеризує ту частину еліти, яку він називає «лисами»: розумні, хитрі, здатні управляти приховано. Другий тип «остачі» пов'язаний із здатністю волі, натиску, сили. Такий тип характеризує іншу частину еліти, яку В. Парето називає «левами»: прямі, рішучі, вольові, ідуть до своєї мети відкрито [2, с. 85]. Разом вони складають правлячу і керовану еліту і виступають необхідними її полюсами. Один полюс здійснює політичне, державне управління суспільством, інший знаходиться в допомозі або опозиції. Але час від часу вони змінюють одна одну, а весь політичний процес представляє собою «циркуляцію еліт».

В. Парето вважав, що процес циркуляції еліт є вічним, незнищуваним відтоді, як суспільство почало свою диференціацію за різними ознаками. До цього додамо, що функція еліт не залежить від форми державного правління, форми державного устрою, ідеологічного тла, фактично ні від чого. Вона лише змінює свої форми, адап-

туючись до різнобарв'я політичних процесів. Важливо лише одне: наявність в історії народу такої питомої ваги «остачі», яка б породила адекватну цьому народу політичну еліту.

Очевидно, що для сучасної української історії це питання є винятковим. Буде сформована політична еліта, адекватна прагненням українців стати цивілізованою, демократичною спільністю людей – нацією, єдиним народом, що виступатиме повноправним суб'єктом не тільки політичного, але й в цілому історичного процесу – буде перспектива українській державі. Новітня українська революція поставила цю проблему на чільне місце серед інших, однак, на мою думку, час більше року після неї показує, що українці знову опиняються перед реальною загрозою відсутності адекватної політичної еліти.

Література:

1. Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2000. – 472 с.
2. Муляр В. І. Політологія: навч. посібник / В. І. Муляр. – 4-те вид., перероб. і доп. – Житомир : ЖДТУ, 2014. – 336 с.

А. С. Острогляд

Науковий керівник – кандидат психологічних наук,

доцент І.М. Кучманіч

м. Миколаїв,

МНУ імені В.О. Сухомлинського

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК БАТЬКІВСЬКОГО СТИЛЮ ВИХОВАННЯ ТА ЕМПАТІЇ ДИТИНИ

Ключові слова: емпатія, стиль батьківського виховання.

На сьогоднішній день гостро постає питання про роль сім'ї у вихованні дітей. Основною потребою, основним видом діяльності, основним джерелом інформації для будь-якої людини виступає спілкування у сім'ї. У ньому дитина реалізує себе та намагається знайти свій шлях. Розуміючи інших, вона краще зможе зрозуміти себе, відчувати всю гаму переживань.

Проблема вивчення взаємозв'язку впливу сім'ї та сімейного виховання на емпатію дитини є недостатньо вивченою. Низка досліджень була присвячена саме окремим аспектам розвитку емпатії та її компонентів (Л.П.Алексеева, С.Б.Борисенко, Л.П.Виговська, Т.П.Гаврилова, Л.П.Стрелкова), співвідношенню емпатії та моральності (А.А.Валантінас, А.В.Соломатіна, Н.О.Шевченко), впливу різних факторів на процес виховання емпатії (Р.О.Агавелян, Г.Ф.Михайліченко).

У вітчизняній психології протягом майже 50 років емпатія розглядалася переважно в аспекті морального розвитку особистості (Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, А.А. Валантінас, А.В.Соломатіна, Н.О.Шевченко та ін.).

Мета статті: вивчення впливу стилю сімейного виховання на прояв емпатії у дитини.

На сьогоднішній день немає єдиної точки щодо визначення емпатії як феномена. Так, Т. П. Гаврилова та Л.П. Журавльова розглядають емпатію у контексті моральних почуттів; Е. Ільїн, Н.Л. Кряжева, О.Главник та С.Мак-сименко вважають її джерелом альтруїзму, підтримуючої поведінки [1, 2, 4, 5].

Е.С. Бордін і Х.Л. Рош вважають емпатію одним з найважливіших джерел розвитку особистості дитини. На їхню думку, емпатія – поєднання теплоти, уваги і впливу. Автори спираються на ідею про розвиток дитини як процес встановлення балансу між потребами батьків і дитини. Дотримання балансу потреб робить виховання ефективним, якщо емпатія визначає психологічний клімат навчання дитини взаєминам з людьми.

На думку С. Занюка, розвиток емпатії – це процес формування мимоволі діючих моральних мотивів, мотивацій на користь іншого. За допомогою емпатії відбувається залучення дитини до світу переживань інших людей, формується уявлення про цінності іншої, розвивається і закріплюється потреба в благополуччі інших людей. У міру психічного розвитку дитини і структурування його особистості емпатія стає джерелом морального розвитку [3].

П.А. Сорокін особливу увагу в своїх дослідженнях приділив ролі любові у

вихованні дітей. Він вважав, що любов проявляється як вирішальний фактор життєвого, ментального, морального і соціального благополуччя і розвитку індивіда [6].

В.М. Целуйко звернула увагу на те, що багато сімей не виконують таку важливу функцію, як емоційна підтримка своїх членів, формування почуття психологічного комфорту і захищеності. А взаємодія дітей з батьками не носить спрямовану конкретну діяльність характеру дітей і батьків які не пов'язують загальну улюблену справу, батьки рідко обговорюють проблеми своїх дітей та рідко радять їхнім успіхам, батьки рідко діляться своїми переживаннями навіть між собою [7].

З метою вивчення впливу стилю сімейного виховання на емпатію дитини, проводилося дослідження у Роздольненській ЗОШ І-ІІІ ст. У дослідженні брали участь 80 осіб (40 дітей віком 14-17 років та їх батьки).

Підбравши психодіагностичний інструментарій з цієї проблематики та провівши емпіричне вивчення стилю сімейного виховання та емпатії, ми виявили, що за методикою на визначення емпатії В.В. Бойка, у більшості досліджуваних домінує емоційний канал емпатії, у батьків зафіксовано (45%) а у дітей (35%). Це свідчить про те, що даний канал фіксується здатністю емпатуючого входити в одну емоційну "хвилю" з оточуючими – співпереживати та розуміти почуття іншої людини. Емоційна чуйність в даному випадку стає засобом "входження" в енергетичне поле партнера.

У проникаючій здатності в емпатії, у батьків виявлено (10%) а у дітей (15%). Це свідчить про те, що на даному каналі розцінюється важлива комунікативна властивість людини, що дозволяє створювати атмосферу відкритості, довірливості, задушевності. Кожен із членів сім'ї своєю поведінкою і відношенням один до одного сприяє словесно-емоційному обміну або перешкоджає йому.

За методикою «Батьків оцінюють діти», яка створена на основі методики «Аналіз сімейних взаємин» І.А. Фурмановим і А.А. Аладьїним, виявлено діагностику типів не гармонійного сімейного виховання. У певній сім'ї, за типом виховання переважає потураюча гіперпротекція (40%), (недостатність контролю і некритичне ставлення до порушень поведінки дитини), тобто за поєднанням особливостей виховного процесу – це мінімальність жорстоких санкцій (С-). Це свідчить про те, що між досліджуваними батьками та дітьми теплі і довірливі стосунки.

Найменше кількість відсотків, а саме 5% за типом виховання – гіпопротекція (гіперопіка, частіше це лише брак опіки і контролю за поведінкою дітей), при поєднанні особливостей виховного процесу – гіперпротекція (Г+). Тобто, батьки приділяють дитині вкрай багато сил, часу, уваги: виховання є центральною справою в їхньому житті.

Опитувальник «Який у вас стиль виховання» (модифікація Р.В. Овчарової) показав нам, що у 57% респондентів виявлено демократичний стиль виховання. Це свідчить про те, що батьки завжди відкриті до діалогу, готові вислухати думку дитини і погодитися з ним, якщо він пропонує розумне рішення, якщо справа стосується його особистого вибору: вибору друзів, професії, занять та хобі. Такі батьки дають дитині впевненість у собі, підтримку і турботу, вони дуже чутливі до потреб дитини.

Наступний ліберальний стиль виховання (28%) мають батьки, що схильні усунуватися від виховання дитини. Вони вважають, що виховувати і навчати дитину повинні люди, які мають спеціальну освіту, тобто педагоги і вихователі.

Батьки, які віддають перевагу авторитарному стилю (15%), не вважають за потрібне рахуватися з думкою дитини. Часто батьки з домінуванням авторитарного стилю спілкуються з дитиною погрозами або шляхом постановки умов, тобто дбають, насамперед, про себе, а не про дитину, потреби якого заперечуються.

Також нами було виявлено кореляційний зв'язок по шкалі «демократичний стиль виховання» у батьків, і за шкалою «емоційний канал емпатії» у дітей. Даний зв'язок є позитивним, що дає можливість припустити, що чим вищий рівень демократичного стилю виховання у сім'ї, тим вище він буде проявлятися у дітей на емпатійному рівні.

Висновки. На підставі проаналізованих методик, отримано такі результати: по-перше, чим емоційніший канал емпатії у батьків, які використовують демократичний стиль виховання, ти вищий рівень емпатії у дітей. По-друге, ті батьки, які використовували ліберальний та авторитарний стиль виховання виявлено середній та низький рівень емпатії. Діти, які виховуються в таких сім'ях, частіше за все, мають такі ж результати, як і їх батьки.

Також проведене дослідження дозволяє стверджувати, що у тих батьки, які використовують демократичний стиль виховання присутній емоційний канал емпатії, що також підтвердив кореляційний зв'язок. І саме від сімейного стилю виховання залежить який канал емпатії проявлятиметься у дитини упродовж усього життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии / Т.П. Гаврилова // Вопросы психологии. – М.: 1975. – №2. – С. 147 – 156.
2. Журавльова Л.П. Психология эмпатии / Л.П. Журавльова // монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І Франка, 2007 – 327 с.
3. Занюк С.С. Психология мотивации та емоций / С.С. Занюк // К.: – Луцьк, 1997. – 180 с.
4. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2007. – 294 с.
5. Кряжева Н.Л. Развитие эмоционального мира детей / Н.Л. Кряжева / Популярное пособие для родителей и педагогов.- Ярославль: «Академия развития», 1997. – 147 с.
6. Сорокин П. А. Главные тенденции нашего времени / П. А. Сорокин. – М., 1997. – 287 с.
7. Целуйко В. М. Родители и дети: психология взаимоотношений в семье / В. М. Целуйко. – Мозырь: Содействие, 2006. – 224с.

А.С. Острогляд,

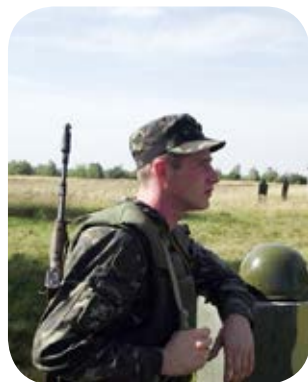
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

А.С. Острогляд,

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

A. S. Ostrogljad,

the Nikolaev national University of a name of V. A. Sukhomlinsky

Лукащук Михайло Богданович
студент центру перепідготовки та післядипломної освіти
Дрогобицького державного педагогічного
університету ім. Івана Франка
Спеціальність «Практична психологія»;
командир взводу керованого мінування
інженерно-саперного батальйону 703 окремого
Вінницького інженерного полку

Попіль Марія Іванівна
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Дрогобицького державного педагогічного
університету ім. Івана Франка

ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ НАСЛІДОК УЧАСТІ У БОЙОВИХ ДІЯХ

У статті розглянуті психологічні наслідки участі військовослужбовців у бойових діях. Зокрема, детально розкрито клініку проявів і діагностику посттравматичного стресового розладу як специфічного стану, що розвивається в учасників бойових дій. Зроблено висновок щодо необхідності відповідної психологічної підготовки бійців та запропоновані методи зниження і локалізації ПТСР.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, екстремальні умови, посттравматичний стресовий розлад, розлади адаптації, психологічна допомога, психологічна реабілітація..

Досягнення сучасної психологічної науки і практики забезпечують вирішення багатьох важливих соціальних завдань. На даний момент накопичено достатньо спеціальних знань, практичних методик і технік для вирішення надзвичайно актуального, суспільно-значущого завдання - реабілітації військовослужбовців, котрі брали участь у військових конфліктах та локальних війнах. Центральним моментом

практичної роботи з цією категорією військовослужбовців є реадптація до мирного цивільного життя, психологічна реабілітація, які неможливі без подолання психологічних наслідків війни.

Сьогодні все частіше з'являється інформація про те, що пройшовши через пекло війни, виживши на фронті, і приїхавши додому до рідних із зони АТО, бійці, не бачать майбутнього після пережитого. Там, на передовій, крім бойових поранень вони отримують і психологічні травми й впоратися з цим вантажем душевного болю їм часом складніше, ніж вилікувати тілесні пошкодження. Перебування у подібних екстремальних ситуаціях - це тільки одна сторона, одна з основних причин, що можуть викликати посттравматичний стресовий стан. Інша, і не менш важлива, пов'язана з тим, як саме людина реагує на травматичну подію, і як вона інтегрує пережите, тобто йдеться про рівень стресостійкості індивіда, про його особистісні ресурси, якісну своєрідність захисних психологічних механізмів, наявність чи відсутність тісних емоційних зв'язків з оточуючими людьми, підтримки з їхнього боку [3].

Багато робіт, присвячених цій проблемі, з'являється після значних військових конфліктів. Дослідження того, яким чином перебування у життєвонебезпечних ситуаціях відбивається на психіці людини, вже давно служило предметом наукових пошуків, спочатку в основному клініцистів (J. E. Erichsen (1867), H. Oppenheim (1888), E. Stierlin (1909, 1911), E. Kraepelin (1916), B. Є. Галенко (1946), E. M. Залкінд (1946, 1947), M. B. Соловйова (1946) та ін).. В останні десятиліття до вирішення цих проблем підключилися і психологи. Істотний науковий внесок у дослідження перебігу і механізмів посттравматичного стресового розладу - головного психологічного наслідку участі в бойових діях - внесли такі видні психологи як Б. Бадмаев, М. Волошин [4; 5], А. Караян, В. Коханов [2], В. Краснов [2], Е. Лазебная, І. Малкіна-Пих [3], Я. Подоляк, Н. Тарабрина[6], А. Столяренко, Л. Шестопалова[4;5] та багато інших. Над цією проблемою постійно працюють психологічні служби військового округів, місцеві психологічні служби, чії військові підрозділи беруть участь у локальних конфліктах та військових діях.

Результати низки науково-дослідних робіт, які було започатковано в ДУ «Інститут неврології, психіатрії та наркології НАМН України» в 1998 році і здійснюються по теперішній час, переконливо свідчать, що переживання людиною травматичних подій неминуче призводить до різноманітних негативних медико-психологічних та соціально-психологічних наслідків [1]. Психічні розлади під час бойових конфліктів є розповсюдженими формами патологічних станів, які виникають як у військовослужбовців збройних сил України, бійців Національної гвардії та полонених, так і в їх родичів та біженців, які вимушено лишили місця постійного мешкання. Клінічна картина психічної патології у даних контингентів представлена широким спектром різних за структурою та вираженістю розладів – від психологічно зрозумілих реакцій та передхворобливих станів до клінічно окреслених форм патології.

З найбільшою частотою серед вказаних контингентів спостерігалися посттравматичні стресові розлади (F43.1) та розлади адаптації (F43.2). За даними Міністерства Оборони, в зоні АТО воює близько 15 000 українців, з них більш ніж у 20% надалі є небезпека розвитку хронічного посттравматичного стресового розладу - специфічного стану, що розвивається у учасників бойових дій [1].

Гострий стан травматичного стресу переживання психотравмуючої ситуації відбувається протягом деякого часу (від декількох днів до місяця), після чого більшість людей приходять у звичайний для них стан психіки. Однак вплив пережитого стресу може продовжувати впливати на психосоматичну сферу людей та переходити у стан посттравматичного стресу (ПТСР), дезадаптуючи психічну, соматичну сферу особистості та видозмінюючи духовні цінності. Невизначена відтермінованість виникнення ПТСР має загальні закономірності протікання та виходу із стану, до яких відносяться й невідворотні явища (зміни особистості під впливом алкоголю й наркотиків, суїциди, підвищений травматизм із летальним результатом тощо). Індивідуальний спектр травматичних реакцій людини визначає змістовну сторону травматичного стресу [6].

Деякі автори визначають ПТСР як звичайну реакцію людини на незвичайні умови життєдіяльності [4]. Розглянемо докладніше клініку проявів і діагностику ПТСР.

1. Наявність у житті подій, що виходить за рамки звичайного людського досвіду. При діагностиці важливим є виділення травматичного образу. Механізм заміщення (витіснення) травмуючих подій в основному не дозволяє самій людині, яка має ПТСР визначити реальний травмуючий фактор. Наявність у життєвому досвіді людини події, що для більшості людей є травмуючою дозволяє включити людину у групу ризику щодо виникнення ПТСР.

2. Регулярне повернення психіки людини до переживань, пов'язаних із травмуючими подіям. Переживання носять нав'язливий характер, повторюються постійно, викликають неприємні емоційні спогади із прогресуючим вербальним негативізмом теперішнього часу. Наявність фантазійного підґрунтя, неможливість детально на всіх рівнях сприйняття відновити травмуючу ситуацію. У гострих фазах ПТСР схильність до аутоагресії, самотності, порушення комунікативної сфери, відновлення в пам'яті різних аспектів подій, раптове, невмотивоване, як удар (ефект «спалаху» або «флешбек-синдром»). Найчастіше це провокується певними схожими подіями, або обставинами, що асоціюються із травматичними факторами.

3. Постійне повторення снів і нічних кошмарів, пов'язаних з травмуючими подіями. Як правило, це 1 - 2 ситуації, що пов'язані із загрозою життю, які незвично відрізняються від сновидіння до сновидіння. Одне з найважчих переживань при цьому це неможливість запобігти реально сприйнятій у сні загрозі життю (м'язева слабкість у сні) – пересмикнути затвор, нажати на пусковий гачок, витягнути ніж, тікати, тощо. Напруга у психіці та м'язах у момент пробудження, відчуття панічної безвихідності й невідворотності лиха створюють стан кошмару, що швидко виснажує психіку й поглиблює процес психосоматичних негативних змін в організмі. Психотравмуючі сні і нічні кошмари поєднуються з іншими видами порушень сну.

4. Стієке прагнення людини уникнути або «блокувати» усе, що хоча б віддалено нагадує їй про травму. Поєднання прагнення повернення психіки до психотравмуючих переживань і стійке їх уникнення призводить до стану амбівалентності, що підсилює внутрішній дискомфорт та субдепресивність (мала депресивність) поведінкових реакцій. Амбівалентність є причиною відмови від улюбленого хобі (до травмоподії), зміни видів діяльності й місць роботи, проживання. Цей стан з високим негативізмом є причиною крайньої неовов'язковості людини із ПТСР у спілкуванні й професійній діяльності. Характерна емоційна блокада, що сприймається ото-

чуючими як спокій, витримка, емоційна врівноваженість. Насправді це захисний тип поведінки, що має назву «заціпеніння».

Виникає почуття відчуженості, ізольованості від усіх оточуючих, що підсилюються порушеннями у спілкуванні, у тому числі із близькими – дружиною дітьми, друзями, батьками. У відносинах превалюють різкість або негативізм, злий сарказм, підвищена вимогливість, демонструється різкий розрив відносин. У взаєминах із близькими людьми спостерігається чергування спалаху любові й турботи з відторгненнями, емоційною несприйнятливстю. У подальшому даний стиль поведінки у спілкуванні все більше закріплюється, з'являється відчуття «укороченого» майбутнього, «відсутності завтрашнього дня».

5. Стійкі симптоми, що відбивають перевагу процесів збудження над гальмування, що з'явилися після травми. Характеризуються симптомами порушеннями сну; підвищеною дратівливістю й гнівливістю; ускладненнями уваги, пам'яті, ситуативною неухильністю; гіпертрофованою пильністю у звичайній життєдіяльності; невмотивованою схильністю до ризику і швидкою психофізичною виснажливостю при протіканні реакцій; гіпертрофованою стартовою реакцією на раптовий подразник; високим рівнем фізіологічної реактивності на події, асоціативно подібні до психотравмуючих.

На думку закордонних психологів для діагностики ПТСР необхідна наявність не менш двох з перерахованих симптомів, що відображають підвищений рівень збудливості.

6. Підвищена здатність появи алкогольної або наркотичної залежності. Перераховані вище симптоми створюють сприятливе підґрунтя для алкоголізації або наркотизації організму, причому це відбувається більш непомітно й глибоко для того, хто страждає на ПТСР. Приміром, алкогольна залежність організму з'являється у постраждалих від ПТСР за 4-5 тижнів, що в 10-12 разів вище, ніж у людини без наявності посттравматичних стресових розладів.

7. Реальний дуже великий відсоток сексуальних розладів різного характеру на психологічному ґрунті в сполученні зі швидкою фізіологічною виснажливостю під впливом симптомів ПТСР.

8. Почуття провини. Воно, як правило пов'язане із травматичними подіями, переноситься на звичайну життєдіяльність. Психологічно «розмиває» соціально значущий «Я – образ», створює відчуття внутрішньої вразливості й нікчемності. Вербально часто виражається в самонавчанні, що є прихованою формою підвищеної потреби у підтвердженні значущості самої особистості, свого «Я». Самоприниження може поєднуватися із хвастощами, аналогічними прикладами власної значущості. Підвищена сугестивність.

Слід зазначити, що на рівні соматичних захворювань в осіб, що мають ПТСР існують закономірності й особливості протікання. **Зокрема:**

- об'єктивні методи досліджень на початковому етапі не підтверджують наявність захворювання;
- звичайні методи лікування при виявлених захворюваннях дають короткотерміновий результат покращання самопочуття;
- оскільки ПТСР має психологічну основу, тільки з поєднанням психотерапевтичними методами досягаються надійні результати локалізації ПТСР [3].

Для військових психологів, офіцерів по роботі з особовим складом рекомендуються наступні методи зниження і локалізації ПТСР серед військовослужбовців.

Метод перемикання уваги, включення в діяльність шляхом деталізації і персональної чіткості команд, зміна діяльності. Реалізовується шляхом формування бойових груп, розрахунків з урахуванням психологічної стійкості військовослужбовців, характеру передбачуваних психогенів, наявності посттравматичного досвіду попередньої служби. За можливості здійснюється використання засобів відновлення й зміцнення здоров'я військовослужбовців (досвід показує, що це локалізує до 70% швидких реакцій ПТСР) [1].

Метод «обговорення стресу» є необхідним як під час звичайної життєдіяльності військ, так і в ході бойових дій та виходу з них. Цілями є: озброєння військовослужбовців знаннями про закономірний характер проявів астеничних реакцій в ході виконання завдань, формах їх проявів, способах і методах ліквідації наслідків стресу; надання непрямой і прямої групової підтримки; обмін досвідом переживання стресових факторів, набуття психологічного досвіду співпереживання, підкріплення (формування) впевненості в закономірності психологічних реакцій у більшості військовослужбовців; отримання нового досвіду подолань астеничних реакцій на фактори екстремальної обстановки.

Мета дебрифінгу – мінімізація і зняття страждань військовослужбовців. Важливим є проведення дебрифінгу в перші 48 годин після травмуючої події. Основним механізмом дебрифінгу є техніка «закриття минулого», яка полягає у підбитті своєрідного підсумку того, що було пережито, і в демонстративному, фіксованому розриві зі своїми тривогами, сумнівами, нічними кошмарами.

В даний час найбільш широке застосування в арміях різних держав знаходять такі способи психологічної реабілітації, як: *фізіологічні* (глибокий сон, якісна їжа, відпочинок тощо); *аутогенні* (аутотренінг, саморегуляція, медитація); *медикаментозні, організаційні; психотерапевтичні* (раціональна психотерапія, музико-, бібліо-, імаго-, арттерапія та ін.). Включення в діяльність підрозділів, військовослужбовців елементів перебіжок, прискорених пересувань, можливості фізичних вправ і особливо колективних спортивних ігор з метою «спалювання» накопичених в організмі під впливом стресових факторів бою адреналіну й норадреналіну. Особлива увага приділяється військовослужбовцям, які перебувають у процесі бою в стані змушеної обмеженої рухливості – в окопах, у засідці, у бронетехніці тощо.

Таким чином, в бойовій обстановці досягається збереження боєготовності військовослужбовців, та уникнення ними розвитку ПТСР згодом. **Перспективним завданням**, ми вважаємо, подальше комплексне і багатопланове вивчення наслідків перебування у бойовій обстановці та пошук ефективних і якісних шляхів розв'язання проблеми психологічної підготовки особового складу збройних сил України.

Список використаної літератури

1. Діагностика, терапія та профілактика медико-психологічних наслідків бойових дій в сучасних умовах. [Методичні рекомендації] / Укладачі д.мед.наук, проф. Волошин П.В. та ін. – Київ, 2014 – 67с.
2. Коханов В.П. Психиатрия катастроф и чрезвычайных ситуаций / В.П. Коханов, В.Н. Краснов. – М.: Практическая медицина, 2008 – 448 с.

3. Малкина-Пих И. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / И.Г. Малкина-Пих, – М.: Изд-во Эксмо, 2005. - 960 с.
4. Посттравматичні стресові розлади: діагностика, лікування, реабілітація: методичні рекомендації / уклад.: Волошин П.В., Шестопалова Л.Ф., Підкоритов В.С. та ін. – Харків, 2002. – 47 с.
5. Розлади адаптації: діагностика, лікування, реабілітація: методичні рекомендації / уклад.: Волошин П.В., Марута Н.О., Шестопалова Л.Ф. та ін. – Харків, 2009. – 32 с.
6. Тарабрина Н.В. Практикум по психологии посттравматического стресса / Н.В. Тарабрина. – СПб: Питер, 2001. – 272 с.

Горбачова О.О.

Науковий керівник –
кандидат психологічних наук,
доцент **І.М. Кучманіч**
м. Миколаїв,
МНУ імені В.О. Сухомлинського

ВПЛИВ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НА ПЕРЕБІГ КОНФЛІКТУ В МОЛОДІЙ СІМ'І

Ключові слова: ціннісні орієнтації, конфлікт, молода сім'я.

В даний час різко підвищується кількість розлучень і повторних шлюбів. Але ж не варто забувати, що сім'я – це основний осередок суспільства. Дана проблематика носить не тільки міжособистісний характер, але й соціальний. Особливо чутливою до змін, що відбуваються у суспільстві, є молода сім'я, в якій ще не сформована стійка рольова структура, не вирішена проблема сімейної влади, не склалася конструктивна міфологія, не актуалізований сімейний сценарій і т.п.

У наш час спостерігається певний дефіцит теоретичних робіт у галузі дослідження саме подружніх конфліктів. При цьому вони можуть бути дуже корисні при вирішенні цілком конкретних ситуацій, в яких спостерігається зіткнення інтересів двох або більшого числа сторін. Щоб знайти оптимальне рішення, потрібно мати знання того, як розвиваються такого роду конфлікти. Щоб виробити вірну лінію поведінки в подібних конфліктних ситуаціях, дуже корисно знати, що таке подружні конфлікти і як люди приходять до згоди.

Мета статті: показати зв'язок ціннісних орієнтацій подружжя з перебігом конфлікту в молодій сім'ї.

У психології під конфліктом розуміється зіткнення протилежно спрямованих інтересів, цілей, позицій, думок, поглядів суб'єктів взаємодії чи опонентів [1]. Сутністю подружнього конфлікту є зіткнення суперечливих позицій членів сім'ї. Чинників сімейних конфліктів дуже багато: різні погляди сімейне життя; нереалізовані очікування й невдоволені потреби, пов'язані з сімейною життєм; пияцтво когось із подружжя; подружня невірність; грубість, зневажливе ставлення друг до друга та інші [2]. У нашій статті ми будемо розглядати саме такі чинники, як ціннісні орієнтації, та який зв'язок вони мають з перебігом конфлікту у молодій сім'ї.

Для психологічної сумісності подружжя важливе значення має взаємопізнання і взаємоузгодження індивідуальних ціннісних орієнтацій кожного з них, вироблення на їх основі загальносімейних цінностей. При цьому мають значення не тільки схвалення й прийняття загальносімейних цінностей, а й позитивне ставлення кожного з подружжя до ціннісних орієнтацій партнера. Розбіжності в системах ціннісних орієнтацій подружжя можуть служити ґрунтом для багатьох сімейних конфліктів, зокрема таких, як конфлікт сімейних ролей, боротьба за лідерство в сім'ї, конфлікт як засіб зняття напруження, конфлікт як захист власного «Я». В основі кожного з них лежить суперечність між сформованими до шлюбу ціннісними уявленнями кожного

з подружжя про рольові функції чоловіка і дружини в сім'ї та способи їх реалізації. Конфлікт може виникнути і в результаті зіткнення звичних для кожного з подружжя шляхів і способів задоволення соціокультурних, інтелектуальних, естетичних за інших потреб, прагнення відстояти свою індивідуальність, намагання узгодити уявлення про себе з думкою партнера.

Отож, ми висунули гіпотезу, що конфліктність у молодих сім'ях залежить від системи та спільності ціннісних орієнтацій, здобутих до моменту шлюбу, у кожного з подружжя.

У дослідженні з діагностики конфліктності брали участь молоді особи 60 осіб (30 сімейних пар) серед яких були студентські сім'ї, сім'ї де вік су пругів не перевищував 25 років; з дітьми або без.

Для отримання емпіричного матеріалу, який дозволив би перевірити висунуту гіпотезу нами було використано такі методики:

Методика Рокича «Ціннісні орієнтації». (Тест Мілтона Рокича «Дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокича». Опитувальник цінності за Рокичем).

Тест «Сенсожиттєві орієнтації» (методика СЖО) Д. А. Леонтьєва.

Методика «Особистісна агресивність та конфліктність» (за Є.П. Ільїним та П.О. Ковальовим).

Опитувальник «Характер взаємодії подружжя у конфліктних ситуаціях» (за методикою Ю.Є. Альшиною та Л.Я. Гозманом)

Згідно отриманих результатів за проведеними методиками тестування та опитування визначено наявність суперечок в усіх парах, а саме виявлено 75 % подружніх пар у яких високий та середній рівень конфліктності серед цих пар майже у 80% виявлено розбіжності у ціннісних орієнтаціях. Отож результати дослідження свідчать про те, що конфлікт у молодих подружжях з'являється за наявності розбіжності у цінностях, які молоді люди мають на момент заключення шлюбу; суперечливість у стосунках, яка ґрунтується на непорозумінні, невіддатливості характеру, не поступливості та ексцентричного «єго» одного чи обох учасників конфлікту.

Таким чином, гіпотеза нашого дослідження про те, що виникнення конфліктів у молодій сім'ї в період первинної адаптації має комплекс причин, обумовлених невідготовленістю молодих людей до вступу у шлюб та створення сім'ї, що, у першу чергу ґрунтується на розбіжностях надбаних ціннісних орієнтацій до моменту шлюбу, знайшла своє підтвердження.

За загальним висновком, благополучна сім'я може функціонувати тільки при певній підготовці молодих людей до спільного сімейного життя, проте не слід ідеалізувати сімейні відносини, оскільки пари постійно повинні знаходитись у пошуку гармонії один з одним, використовуючи виправдану мотивацію до врегулювання конфліктних ситуацій засобами перемовин та взаємопорозуміння.

Список використаної літератури:

1. Психология. Словарь/ Под общ. Ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 174 с.
2. Шуман С.Г., Шуман В.П. Конфлікты в молодой сім'ї: причины, шляхи усунення. Мн.: Університетське, 1989. – 80с.

Хоржевська І.М.

Кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Чорноморського державного університету
імені Петра Могили,
м. Миколаїв.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ТА ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

Ключові слова/Key words: професіоналізм, особистість працівника, професійне становлення особистості, особистісний розвиток/ professionalism, personality of the employee, professional personal development, personal development.

Професіоналізм науковці розглядають як сполучення загальної освіти з уміннями і навичками, що здобуваються у процесі роботи у конкретній організації, у специфічних умовах її багату у чому унікальної системи розподілу та організації праці.

Більшість авторів розглядають особистісний і професійний розвиток як взаємодоповнювальні та взаємозумовлюючі один одного процеси (О.О.Деркач [3], Є.О.Климов [1], Н.В.Кузьміна [2]).

Поняття «професіоналізм» за своїм походженням скоріше повсякденне, ніж твердо встановлене, канонічне. У словниках і довідниках приводяться значення понять: «професія», «спеціальність», «кваліфікація».

Під професією розуміється певний рід суспільно-корисної трудової діяльності; поява професії обумовлена поділом і кооперуванням праці у конкретних техніко-організаційних умовах виробництва і сукупністю знань і практичних навичок, надбаних працівником у результаті навчання чи отриманого досвіду роботи.

Проблеми становлення особистості працівника, формування у нього позитивного ставлення до праці, інтересу до змісту роботи, задоволеності працею все більше привертає увагу психологів, соціологів, керівників підприємств.

Немає сумнівів, що у діяльності відбувається формування особистості, складається її індивідуальність, виробляється система відносин до світу, до суспільства, до себе. Їй особливе місце серед різноманітних видів соціальної діяльності особистості займає професійна діяльність. Саме професійна діяльність надає більшості людей можливість задовольнити все різноманіття своїх потреб, розкрити свої здібності, ствердитися як особистість.

Необхідні, отже, спеціальні дослідження психології професійного становлення індивіда і впливу цього процесу на формування особистості.

Професійний розвиток є продуктом і результатом діяльності самої людини. Найважливішою властивістю цієї ідеї виступає можливість зрозуміти, як відбувається «створення», «конструювання» відсутніх функціональних станів, свого роду новоутворень, які у принципі неможливо редукувати до тих чи інших компонентів вихідної системи.

У нашому розумінні, професійний розвиток може проявлятися і як негативна зміна особистості у процесі існування індивіда у професійному середовищі,

засвоєння професійного досвіду, оволодіння «брудними» стандартами і цінностями професійного співтовариства; як процес реалізації негативних аспектів накопиченого професійного досвіду, у якому різні типи деструктивної поведінки проявляються, не тільки як підпорядкування зовнішнім вимогам, а скоріше як вибір оптимального для керівника поведінкового рішення, як відтворення стереотипних соціальних комунікацій у процесі управлінської діяльності.

Під професійним становленням розуміється індивідуальний особистісний процес, основним елементом якого є особистий вибір.

Досягнення вершин професіоналізму – довгий і важкий шлях. Цьому передує продумана організація не тільки виховного процесу дитини у дошкільному і молодшому шкільному віці, проте: цілеспрямоване введення у світ професії, глибоко відпрацьована професійна освіта. Це повинно бути сполучене з загальноособистісним розвитком, уключенням у діяльність, що дає можливість виробити індивідуальний алгоритм поведінки на шляху до професіоналізму. Професійна підготовка може вважатися повноцінною та діючою, якщо вона доповнюється постійним прагненням до професійного зростання.

Професіоналізм визначається як вищий щабель у розвитку людини як суб'єкта пізнання, праці, спілкування. При цьому критерієм рівня професіоналізму є ступінь відповідності знань, умінь і навичок фахівця сучасним досягненням науки і практики у цій області.

Професіоналізм, як найважливіша акмеологічна категорія, розглядається, у широкому контексті, у діяльнісному та особистісному проявах. Безсумнівно, у процесі становлення професіоналізму діяльності особистість розвивається. Мова йде про професіоналізм, що включає підструктури, що перебувають у діалектичній єдності, професіоналізму діяльності і професіоналізму особистості.

Отже, професійний розвиток особистості пов'язаний з розвитком особистості взагалі, із засвоєнням нового досвіду, знань, вмінь та із трансформацією мотивації й інтересів конкретної людини.

Список використаних джерел

1. Климов Е.А. Профессиональное самоопределение/ Е.А.Климов. – М., 2004. – 120 с.
2. Кузьмина Н.В. Профессионализм деятельности преподавателя/Н.В.Кузьмина. – М.: Высш. шк., 1990. – 208 с.
3. Никифорова Р.С. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности / Р.С.Никифорова. – СПб., 2004. – 360 с.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОДРУЖНИХ КОНФЛІКТІВ

Подружнім стосункам та шлюбу присвячено безліч досліджень. Існує велика кількість теоретичних припущень і різних тенденцій, які висвітлюють проблематику сімейних відносин і міжособистісних взаємодій. Постановка проблеми, розробка і вивчення питань сімейних відносин є актуальним завданням сьогодення.

Зростання конфліктності і напруженості у подружніх відносинах вимагає сьогодні нових підходів до вирішення даної проблеми, розширення методологічної бази, доповнень до корекційної роботи.

Проблему подолання подружніх конфліктів доводиться вирішувати в нових, значно складніших економічних, політичних та соціальних умовах. Ситуація ускладнюється зокрема, недостатньою розробкою галузі “сімейної конфліктології”.

Метою статті є висвітлення та аналіз взаємозв'язку рівня задоволеності шлюбом та конфлікту у подружніх відносинах.

Дослідження показують, що в 80 – 85% подружніх пар є конфлікти. Решта пар, десь 15 – 20% фіксують наявність “сварок” за різноманітними обставинами[2]

У психології в якості складових елементів конфлікту виділяється об'єктивна конфліктна ситуація, з одного боку, та її представлення про ситуацію учасників розбіжностей – з іншого.

Зважаючи на всі аспекти конфліктних ситуацій та їх прояву у подружніх парах можна дати таке визначення подружнього конфлікту – це протиборство на заходах зіткнення протилежно спрямованих мотивів і поглядів.

Для подружніх конфліктів характерні вкрай неоднозначні і тому неадекватні ситуації, пов'язані з особливостями поведінки подружжя у конфлікті. У зв'язку з цим американський психолог М. Дойч запропонував розглядати наступні типи подружніх конфліктів:

1. Справжній конфлікт, існуючий об'єктивно і сприймається адекватно.
2. Випадковий, або умовний, конфлікт, який легко може бути вирішений, хоча це і не усвідомлюється його учасниками
3. Усунутий конфлікт – коли за «явним» конфліктом ховається щось зовсім інше.
4. Невірно акцентований конфлікт – це, наприклад, дружина лає чоловіка за те, що він зробив, виконуючи її ж розпорядження, про яке вона вже міцно забула.
5. Помилковий конфлікт, що існує тільки через сприйняття подружжя, без об'єктивних причин.[3]

Подружні конфлікти зазвичай пов'язані з прагненням їх учасників задовольнити ті чи інші потреби, або створити умови для їх задоволення без урахування інтересів партнера. Вони частіше виникають через незадоволеність потреб подружжя.

Також важливе місце у розгортанні конфліктів подружжя займає психологічний клімат, тобто атмосфера відносин у родині.

Найчастіше суперечки виникають у подружніх парах з конфліктною та напруженою атмосферою.

Найбільш повне визначення саме задоволеності шлюбом дав у свій час С.І.Голод, який констатував, що задоволеність шлюбом, мабуть, складається як результат адекватної реалізації уявлення (образу) про сім'ю, що склалась у свідомості людини під впливом зустрічей з різними подіями, що становлять її досвід (дійсний або символічний) у даній сфері діяльності[4].

Задоволеність шлюбом великою мірою впливає на повсякденне життя подружжя, вона тісно пов'язане з конфліктами подружжя, які можуть виникнути за невідповідності сімейних ролей очікуванням, що є у кожного члена сім'ї.

Таким чином, за Ю. Є. Альшиною під цим терміном розуміється суб'єктивна оцінка кожного члена подружжя характеру їх взаємин[1].

Конфлікт – це стимул до змін, це виклик, що вимагає творчої реакції.

У конфлікті, безперечно, є ризик руйнування відносин, небезпека неподолання кризи, але є також і сприятлива можливість виходу на новий рівень відносин, конструктивного подолання кризи і набуття нових життєвих можливостей.

Список використаних джерел

1. Алешина Ю.Е. Удовлетворенность браком и взаимное восприятие в супружеских парах с различным стажем семейной жизни: дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук: 20. 02. 05/ Ю.Е. Алешина – Москва, 2005.– 250с.
2. Андреева Т. В. Семейная психология: Учеб. Пособие / Т.В. Андреева. —СПб.: Речь, 2004. – 457 с.
3. Дойч М. Разрешение конфликта – конструктивные и деструктивные процессы / М. Дойч // Социально – политический журнал. – 2001. № 1. – 22 – 24с.
4. Голод С.И. Стабильность семьи: социологический и демографический аспекты / С.И. Голод Л: 2004. – 325с.
5. Сысенко В.А. Супружеские конфликты/ В.А. Сысенко – М.: Мысль, – 391с.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ДІЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

У статті розкрито сутність феноменів психологічної готовності та стресостійкості як чинників психологічного забезпечення службово-бойової діяльності. Проаналізовано поняття готовності військовослужбовців до дій в екстремальних умовах. Визначено зовнішні ознаки психологічної готовності військовослужбовця до виконання поставлених завдань. Показано, що поведінка військовослужбовця в екстремальній ситуації детермінована рівнем його стресостійкості.

Ключові слова: адаптивність, військовослужбовець, екстремальна ситуація, нервово-психічна стійкість, психологічна готовність, стрес, стресостійкість.

Keywords: adaptability, extreme situation, psychological readiness, psychological stability, soldier, stress, stress tolerance.

Події останніх років показали, наскільки важливою є психологічна готовність персоналу служб МВС, частин і підрозділів Міністерства оборони до роботи в екстремальних умовах, здатність співробітників цих служб долати наслідки впливу підвищених навантажень на психіку, їх уміння успішно протистояти впливу різноманітних стресогенних чинників, зберігаючи при цьому високу працездатність.

Особливу значущість проблема психологічної готовності набуває сьогодні стосовно професійної діяльності військовослужбовців. Це зумовлено специфікою військово-професійної діяльності та її високою соціальною

значущістю щодо захисту державних інтересів і безпеки країни. Однією з форм психологічної готовності є готовність до дій в екстремальних ситуаціях. Аналіз наукової літератури з цієї проблеми показав, що психологічна готовність у рамках екстремальної психології розглядається у тісному взаємозв'язку з такими поняттями як: психологічна підготовленість, надійність психіки, психологічний стан, психологічний відбір, прогнозування станів, екстремальна ситуація. Так, аналізуючи проблему психологічного відбору та прогнозу стресових станів, властивих індивіду в екстремальних ситуаціях, Л.Д.Бітєхтіна зазначає, що «...при визначенні придатності людини до тієї чи іншої професії необхідно враховувати, поряд із особливостями психічних процесів і властивостей особистості, її потенційну можливість виробляти та зберігати готовність до активних дій в екстремальних ситуаціях» [2, 46].

Сучасні умови, у яких працюють представники багатьох професій, зокрема військовослужбовці, можна повною мірою назвати екстремальними, тому що вони супроводжуються значними психоемоційними навантаженнями, викликаними: високою відповідальністю за прийняті рішення; достатньою складністю виконуваних функцій; прискореним темпом діяльності; об'єднанням неоднакових за метою дій в одній діяльності; обробкою значної за обсягом інформації; дефіцитом часу на при-

йняття рішення [4]. Але, перш за все, діяльність військовослужбовців супроводжується обґрунтованим ризиком для життя.

Психологічна готовність військовослужбовця до виконання поставлених завдань – це своєрідний фундамент його активних дій у майбутньому бою. Знання військовослужбовцем своїх психологічних особливостей дозволяє йому керувати власною психікою та ефективно діяти у складних ситуаціях. Зовнішніми ознаками психологічної готовності військовослужбовця є: відсутність метушливості чи замкненості, «рівна» поведінка; чітке, безпомилкове виконання наказів і команд; нормальний фізіологічний стан (частота пульсу, дихання, колір обличчя і т.п.) [1, 18].

Л.Д.Бітхтіна, досліджуючи поведінку службовців військових частин в екстремальних ситуаціях, дійшла висновку, що вона багато у чому зумовлена їх індивідуальними особливостями. На сприйняття військовослужбовцем ситуації та оцінки ступеня її складності, екстремальності впливають такі чинники: ступінь позитивності самооцінки, впевненість у собі, рівень суб'єктивного контролю, адаптивність, наявність позитивного мислення, вираженість мотивації досягнення успіху та інші. Поведінка військовослужбовця в екстремальній ситуації детермінована рівнем його стресостійкості – здатністю витримувати без перешкод для діяльності високий рівень активації [3].

Виходячи з дослідження, проведеного нами з військовослужбовцями (50 чоловік), можна відзначити наступні результати: за методикою «Визначення стресостійкості та соціальної адаптації Т.Холмса й Р.Раге» водії-механіки мають дуже високий показник низького рівня стресостійкості (28%), та майже в 1,5 рази менша кількість військових, які мають високий рівень стресостійкості, тоді як найбільша кількість солдатів саперів-мінерів займають високу позицію боротьби зі стресом (76%) і лише (4%) – низьку позицію; «Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» А.Г.Маклакова та С.В.Чермяніна» показав, що найвищі показники адаптивності притаманні військовослужбовцям саперам-мінерам. Адаптивні здібності (88%), нервово-психічна стійкість (84%), комунікативні властивості (76%), моральна нормативність (88%). Навідміну від них, у водіїв-механіків показники – нижче: адаптивні здібності (72%), комунікативні властивості (72%), нервово-психічна стійкість (56%), моральна нормативність (76%). Це високі показники, але в порівнянні з показниками саперів-мінерів, вони нижчі; за методикою Баранова «Прогноз» («Оцінка нервово-психічної стійкості в стресі») було виявлено, що високий показник нервово-психічної стійкості притаманний лише саперам-мінерам (8%), тоді як у водіїв-механіків він взагалі відсутній, добра нервово-психічна стійкість перевищує, знову таки, в саперів-мінерів (92%), у водіїв-механіків – (32%). У них же найбільша кількість представників із задовільною нервово-психічною стійкістю (56%) та є навіть солдати з незадовільним рівнем психічної стійкості (12%).

За даними дослідження можна стверджувати, що сапери-мінери володіють високим рівнем психологічної готовності. Адже навіть у мирний час їх діяльність супроводжується значними психоемоційними навантаженнями, які викликані високою відповідальністю за прийняті рішення, достатньою складністю виконуваних функцій, прискореним темпом діяльності, об'єднанням неоднакових по цілі дій в одній діяльності, обробкою значної за обсягом інформації, дефіцитом часу на прийняття рішення. Виконуючи свій військовий обов'язок, сапери-мінери й в мирний

час знаходяться, по суті, в бойовому положенні. Кожен солдат, сержант, офіцер і генерал, де б він не був, які б завдання він не виконував, завжди повинен пам'ятати, що в будь-який час дня та ночі він може знадобитися для виконання бойового завдання. Це почуття високої особистої відповідальності є тією рушійною силою, яка, з одного боку, допомагає подолати будь-які труднощі та перепони, що зустрічаються на службовому шляху військовослужбовця. Вони не розтрачують свої ресурси та енергію на подолання негативного психологічного стану, який виникає в екстремальних умовах, а навпаки – діяльність стає ефективнішою, задля того, щоб досягти бажаних позитивних результатів в тих стресових ситуаціях, які виникли. У водіїв-механіків спостерігається достатньо високий як для військовослужбовців показник низького рівня психологічної готовності, адже їх діяльність безпосередньо пов'язана із забезпеченням постійної готовності танка до виконання бойового завдання. Вони відповідають за ефективне використання техніки, економне витрачання палива, мастильних матеріалів, підтримує двигун, допоміжні механізми, електрообладнання, гідросистеми в справному стані. Служба військовослужбовців не так переповнена факторами, які б іменувалися екстремальними. Тому для них характерний високий ступінь стресового навантаження. Вони найбільшу частину своєї енергії та потенціалу витрачають на боротьбу з негативним психічним станом, викликаним в процесі потрапляння в екстремальні умови. Вони не достатньо схильні змінювати свою

поведінку та адаптуватися під зовнішній світ. Це загрожує представнику військової служби нервовим виснаженням, що може призвести до втрати контролю над собою та над ситуацією, характерною для бойових дій.

Отже, психологічна готовність військовослужбовця – один із основних компонентів готовності до бойових дій. Вона припускає, по-перше, усвідомлення військовою відповідальності за долю Батьківщини, рідних, близьких, упевненість у собі, своїх товаришах, бойовій техніці і зброї. По-друге, бажання боротьби, прагнення випробувати себе, долати свої слабкості, домагатися перемоги над супротивником.

Список використаних джерел

1. Білий В.Я. Медико-соціальні проблеми професійної надійності військовослужбовців у контексті національної безпеки України / В.Я. Білий, В.І. Варус // Наука і оборона. – 2009. – №1. – С. 16-20.
2. Битехтина Л.Д. Готовность к действиям в экстремальных ситуациях среди военных / Л.Д. Битехтина // Вопросы психологии. – 2005. – №11. – С. 41-47.
3. Тышкова М.И. Исследование устойчивости личности в трудных ситуациях / М.И. Тышкова // Вопросы психологии. – 1987. – №1. – С. 27-39.
4. Шевченко В.Є. Психологічний аналіз забезпечення професійної надійності і боєдатності військовослужбовців Збройних Сил України / В.Є.Шевченко, Б.В. Кравченко // Психологія. – 2011. – №1. – С. 38-43.

Бабаян Ю.О.

доцент, кандидат психологічних наук
Миколаївський національний університет
імені Василя Сухомлинського

Костанжі О.

студентка 5 курсу
Миколаївського національного університету і
мені Василя Сухомлинського

ТРУДНОЦІ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІЗАЦІЇ

Ключові слова: спілкування, труднощі спілкування, комунікативність
Keywords: communication, communication difficulties, communicative

Проблеми спілкування, комунікації, комунікативних якостей займають не лише одне з центральних місць в науці психології, але й в житті кожної конкретної людини. А поняття «спілкування», «комунікація», «комунікативні якості» є базовими категоріями психологічної науки.

Дослідження міжособистісної комунікації та спілкування широко представлені в працях вітчизняних (О.Бодальов, О.Гуменюк, А.Капська, М.Обозов, Л.Орбан – Лембрик, Б.Паригін, Л. Петровська, І.Цимбалюк та інших) та зарубіжних (Р. Вердербер, В. Гудоніс, Д. Джонсон, Д. Карнегі, Р.Малінаускас тощо) психологів.

Аналізуючи життєдіяльність працівників організацій, варто звернути увагу на наявність та розвиненість в них комунікативних якостей. Без уміння адаптуватися до щоденних контактів міжособистісного характеру й до інших людей (колег, співробітників, керівництва, партнерів), які беруть в них участь, без уміння правильно сприймати та оцінювати себе та їх самих, свої та їхні вчинки, дії, поведінку, буде проблематичним як нормальне життя й психічний розвиток особистості, так і процес взаємодії та взаємовпливу людей, встановлення, налагоджування і підтримування між ними приязних стосунків в різних соціальних ситуаціях, сумісність й спрацьованість в колективі.

В ході своєї праці людина стикається з багатьма труднощами в процесі спілкування. Як ключові виокремлюють три групи труднощів спілкування в середовищі організації.

Першу групу становлять труднощі, пов'язані з процесом входження особистості в групу. Для них можуть бути характерні такі особистісні особливості: неприйняття іншої людини, відсутність інтересу до неї, замкнутість, внутрішня скутість, нестриманість.

До другої групи входять труднощі спілкування, пов'язані з розвитком відносин, групових процесів, із групотворенням, збереженням групової єдності: негнучкість ролівої поведінки; неприйняття допомоги з боку партнерів; прагнення допомогати партнеру без «запиту» з його боку; центрація на змісті власного «Я»; ставлення до іншої людини в межах «належного», а не реального та ін.

До третьої групи належать труднощі спілкування, пов'язані з відсутністю, неформованістю засобів групової діяльності: невміння точно й зрозуміло висловити свої думки, труднощі в аргументуванні, невміння вести обговорення, дискусію [2, с. 69].

Виявлено також специфічні психологічні труднощі спілкування, які нерідко виникають між формальним і неформальним лідерами групи; за цими труднощами – не завжди усвідомлювані почуття ревності і суперництва.

До труднощів, які мають соціально-психологічне походження, належать бар'єри, які виникають між партнерами. Вони пов'язані з різною соціальною й етнічною належністю, членством у ворожих угрупованнях чи в групах, які значно відрізняються своєю спрямованістю.

Один з видів труднощів – погане володіння специфічною мовою, характерною для спільноти, із представником якої доводиться вступати в контакт. Йдеться не про розмовну мову, а про мову професіоналів, які давно працюють разом, чи про мову, що склалася в певній спільноті [1, с. 148]

Серед індивідуально-психологічних особливостей партнерів, що роблять найбільший вплив на спілкування (і викликають труднощі у разі відсутності або невідповідності цих особливостей спілкування) відзначаються комунікативність, контактність, толерантність, емоційна стійкість, імпульсивність, екстра-, інтровертованість, локус контролю тощо.

Взаємозв'язок особистості і спілкування базується на процесі взаємодетермінації: особистісні утворення впливають на результати спілкування, а ті, своєю чергою, впливають на особистість, формуючи її соціально-перцептивну сферу, систему стосунків, навички й уміння комунікативної поведінки тощо. Залежно від того, якими є інтегральні особистісні утворення і як вони впливають на спілкування, змінюючи його характеристики, виникає сукупність ознак труднощів спілкування.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф.С.Бацевич. – К.: Видавничий Центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Вердербер Р. Психология общения / Р. Вердербер, К. Вердербер. – 11 междунар. изд. – СПб: Прайм – Еврознак, 2003. – 320 с.
3. Гулевич О. А. Индивидуальные особенности членов группы как причина межгрупповых конфликтов // Психологический журнал. – 2010. – № 2. – С. 68 – 78.

Бугерко Я. М.

кандидат психологічних наук, доцент
Національний педагогічний університет»
(м. Київ), Україна

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МОРАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ДУХОВНОСТІ У ВЧЕННІ КАНТА

Анотація. Розглянуто особливості метафізичного трактування духовності, побудована мислесхема моральних аспектів людської духовності за І. Кантом.

Ключові слова: духовність, метафізика, моральна поведінка.

Keywords: spirituality, metaphysics, moral behavior.

Антропологічна криза сучасності стала детермінуючим фактором переосмислення екзистенції людини, сутності її життя, пошуку онтологічних засад духовності, в основі яких – зростаюча потреба у пристрасі та глибині власного життя. Парадоксальність ситуації, в якій опинилась сьогодні людина, полягає в тому, що духовна криза виникає і розвивається на фоні різкого поліпшення умов життя людей. Причиною цього поліпшення, на думку С. Б. Токаревої, є технізація усіх сторін суспільного життя, та «прогресивна освіта людей»; перша призводить до зростання всіх форм відчуження та деморалізації суспільства, друга – до патологічної прив'язаності людини до культурного середовища, ідеально пристосованого для задоволення її бажань і потреб, які зростаючи, витісняють цілі і заміщають смисли.

Свого часу давньогрецькі філософи відкрили, що культурна, політична та соціальна сфери не можуть забезпечити простору для розгортання вищих духовних можливостей людини, для цього необхідні вищі цінності: істина як Благо, Бог як першопринцип, віра в абсолютну сутність речей тощо. Якщо ці цінності присутні в щоденному житті людей, жодні труднощі соціального і культурного життя не можуть викликати кризи духовності і спричинити нігілістичних настроїв. Криза духовності породжується комплексної причиною, що включає в себе три моменти: теологічний – втрата релігійного почуття, метафізичний – девальвація абсолютних цінностей і культурологічний – загальна дезорганізація життя і втрата людиною смислотитетивих орієнтирів» [1, с.216].

Ретроспективний аналіз осмислення феномену духовності в період становлення класичної науки дозволяє глибше зрозуміти її зміст, сутність, джерела та витоки. Представники німецької класичної філософії І. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель та ін. трактували духовність як особливе сутнісне визначення людини, її іманентний атрибут, діалектичне протиріччя буття та існування, належного і сущого, повинності і діяльності, конкретної реальності і абстрактного ідеалу [2, с. 59]. Саме в їх працях духовність вперше була представлена як самостійний змістовний процес, асоційований з удосконаленням людини, усвідомленням фундаментальних цінностей людського життя, сенсу буття і набуттям самого себе.

Метафізика традиційно орієнтувала людину на універсальний сенс буття; відповідно, духовний пошук і рух до духовної досконалості пов'язувались із спрямованістю до абсолютних, трансцендентних цінностей, не пов'язаних безпосередньо з

Рис. Моральні аспекти духовності за І. Кантом

предметно-перетворювальною активністю людини, а належних до сфери абсолютно-го духу. У цій ситуації не було необхідності в якомусь особливому визначенні духовності: зміст поняття впливав із ситуації розрізнення об'єктивного і суб'єктивного духу і їх взаємодії. В цьому ракурсі, погляди Канта стосовно моральних аспектів людської духовності можна зобразити з допомогою мислешхеми (рисунок).

Розуміння людської духовності у Канта тісно пов'язується з внутрішньою свободою людини, яка ґрунтується на її самоповазі і гідності, визначається культурою і високими моральними принципами, котрі людина зобов'язана добровільно виконувати як свідомо-моральна істота. Аналіз робіт вченого приводить до розуміння духовності не просто як почуття, задоволення від усвідомлення досконалості інших «Я» чи симпатії. Духовність – це принцип благовоління, котрий має своїм наслідком благодіяння. Фундаментальною характеристикою феномена людської духовності є активне самоконструювання. «Душевні здібності, – стверджував Кант, – виховуються краще завжди тоді, коли людина сама робить все те, що хоче робити» [3, с.481]. Сильною стороною метафізики Канта є те, що він не мислить духовності поза співвідношення душі і об'єктивного Духа, справедливо вважаючи, що лише їх взаємодія визначає її зміст в кожному конкретному випадку. Дух представлений ноуменальним світом абсолютних цінностей і залученість до нього визначає ступінь духовності людини. І. Кант закликає людину виходити у своїх вчинках з категоричного імперативу до «вищої» духовності та моральної поведінки.

Таким чином, в основі метафізичного трактування духовності лежить ідея, згідно з якою людське буття в силу своєї недосконалості та обмеженості не може бути джерелом духовності. А тому людина, не маючи повноти в самій собі, потребує ціннісної вертикалі, в співвіднесеності з абсолютними цінностями і смислами.

Література

1. Токарева С. Б. Проблема духовного опыта и методологические основания анализа духовности. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2003. – 256 с.
2. Канапацкий А. Я. Онтологическая истинность духовности. Дис. ... д-ра филос. наук. Уфа, 2004. – 334 с.
3. Кант И. Трактаты и письма [Текст] / Иммануил Кант. – М.: Наука, 1980. – 712 с.

Оганян А. Г.

Науковий керівник –
кандидат психологічних наук,доцент *Н. Л. Руда*

м. Миколаїв,

МНУ імені в.о. Сухомлинського

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Ключові слова: політична свідомість.

Соціально - економічні та політичні перетворення, що нині відбуваються в сучасному українському суспільстві, справляють масштабний вплив на всі сфери життя суспільства, але зумовлені ними прояви суспільної свідомості найчастіше не можуть бути врегульовані раніше встановленими нормами, традиціями та законами.

Мета статті. Показати проблеми в процесі формування політичної свідомості молоді в сучасному українському суспільно - політичному середовищі.

Сьогодні в масовій політичній свідомості українського суспільства виявляється нестійка рівновага двох протилежних систем цінностей, які з одного боку, є підтримкою тих змін, що відбуваються у суспільному житті, які вселяють надію, навіть, впевненість у майбутньому. З іншого – наявність інертності й песимізму, стійке прагнення зберегти хоча б те, що є, і «захистити» себе у невідомому майбутньому.

Роль політичної свідомості в життєдіяльності суспільства важно переоцінити. Адже, вона не є лише відображенням політичного буття. Політична свідомість здатна випереджати практику, прогнозувати розвиток політичних процесів. Вона здатна впливати на політичне життя, на динаміку політичної культури суспільства, а також на всі інші сфери суспільного життя [1, с. 20-21].

Зміст політичної свідомості становлять як наукові, так і повсякденні уявлення людей про політичну сферу суспільства [3, с. 12-13].

Проблемою вивчення, аналізу політичної свідомості та культури молоді займалися такі сучасні дослідники та науковці, як Г. Бевз, В. Бурдяк, І. Ю. Вільченко, М. Ф. Головатий, Ж. В. Деркач, І.Жадан, Т. Зубро, А. В. Іванченко, Ю. І. Кравченко, С. Мігалікова, М.А.Остапенко, М. І. Пірен, Т. К. Пояркова, П. П. Пропокенко, О.О.Проскура, В. А. Ребкало та ін.

Суспільну свідомість українського народу можна характеризувати як хаотичну, складну і слабо структуровану, в якій перемішані різні ідеї, міфи і стереотипи мислення, що є як „реальним відображенням буття людей”, так і „помилковими судженнями про рушійні сили сучасного суспільного розвитку” [2, с. 65].

Реальні політичні відносини є першоджерелом формування й функціонування політичної свідомості. Тому першим рівнем духовного відображення політичного життя є емпірична політична свідомість, яка базується на безпосередньому практичному досвіді суб'єкта.

Особливостями емпіричної й буденної політичної свідомості є її суспільно-психологічна вираженість через почуття, настрої, емоції, імпульсивність, гостроту сприймання політичних процесів і подій [4, с. 28-30].

Опитування молоді у 2015 р. (опитано 60 чоловік) засвідчило, що членами молодіжних громадських організацій є лише 10,8% респондентів, членами молодіжних суспільних об'єднань – 7,2%, членами політичних партій виявились 1,2% опитаних, а політичних організацій – 0,6%. Студентів, які не є учасниками жодної організації виявилось 80,2%.

Дані опитування показали, що інтерес студентської молоді до політики є надто низьким. Ті студенти, які задіяні в політичне життя, є більш активними по відношенню до нього, та мають свою чітку позицію щодо політики та ситуації, що нині відбувається. Інші ж студенти – (80,2%) є пасивними та не приймають активної участі у суспільному житті, вони менше зацікавлені у тому, що відбувається у суспільстві. Дане опитування показало, що надто велика кількість молоді не цікавиться тим, що відбувається сьогодні та що буде відбуватися у майбутньому нашої країни. Це свідчить про те, що партії ніякої просвітницької роботи з молоддю не проводять: молодь більше занята своїми власними інтересами.

Висновки. Сьогодні для молодих людей в Україні, здавалося б, відкривається все більше можливостей задовольняти свої інтереси та потреби, але одночасно ускладнюються й умови для такої самореалізації.

Складна ситуація в нашій країні призвела до того, що маємо сьогодні такі проблеми, як зменшення зайнятості молоді, зростання безробіття, потреби у підвищенні професійної кваліфікації, соціального захисту окремих соціальних груп, в т.ч. і молодих людей, спостерігаються міграційні процеси серед них, особливо активних, професійно добре підготовлених та знаючих англійську та європейські мови.

Тому для України важливо спрямувати молодь на пошук власного найоптимальнішого для неї самої шляху розвитку, забезпечити цей процес таким чином, щоб він мав тенденцію до самозакріплення і самопідтримки. Цьому повинна сприяти серйозно продумана державна молодіжна політика, просвітницька робота партій.

Нажаль, далеко не всі, від кого залежить доля молодих людей в Україні, це визнають і розуміють. Проте зміни суспільно - політичного життя вимагають досить серйозної просвітницької роботи серед молоді по реформуванню політичної свідомості молоді з метою реалізації демократичних реформ, які задумані сучасним урядом України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Політологія: наука про політику / В. Андрущенко // Підручник для вищої школи / Василь Григорович Кремень (ред.), Микола Іванович Горлач (ред.). – 3. вид., виправ. та доп. – К.; Х. : Єдинорог, 2001. – 640с.
2. Бебик В. Політична свідомість українського суспільства / В. Бебик // Соціальна психологія. – 2007. – № 5. – С. 18–24.
3. Бурдяк В. Національний суверенітет держави в умовах інтеграції / В. Бурдяк // Буковинський журнал. – 2003. – № 3-4. – С. 123-133.
4. Бурлачук В. Соціальні переживання та політичний міф / В. Бурлачук // Політична думка. – 2001. – № 1– 2. – С.110– 121.

А. Г. Оганян,

Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського

Стаття присвячена аналізу політичної свідомості молоді. Показано стан залучення молоді до громадянських організацій та можливі причини такої низької зацікавленості студентів політичним життям нашої країни.

А. Г. Оганян,

Николаевский национальный университет
имени В.А. Сухомлинского

Статья посвящена анализу политического сознания молодежи. Показано состояние привлечения молодежи к гражданским организациям и возможные причины такой низкой заинтересованности студентов политической жизнью нашей страны.

G Ohanyan,

National University of Nicholas V. O. Sukhomlynsky

The article analyzes the political awareness of young people. Is shown condition involving young people in civic organizations and possible reasons for such a low interest student political life of our country.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ ПСИХІКИ ТА ФОРМ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Ключові слова: захисні механізми психіки, агресивна поведінка.

Проблема психологічних захистів в психології на сьогодні є однією з найбільш обговорюваних і найменш вивчених.

Поняття «психологічного захисту» вийшло з психоаналізу і до сьогоднішнього дня переважно розглядається в рамках загальної психології.

До теперішнього часу в науковій літературі відсутнє конкретне джерело, що містить повні систематизовані відомості з проблеми психологічного захисту.

Захисні механізми пов'язують із певними патернами поведінки і проявами поведінкових реакцій, серед яких має місце і агресія.

Тенденція зростання агресивності в сучасному суспільстві відображає одну з найгостріших проблем нашого суспільства, де за останні роки різко зросла молодіжна злочинність. Ця проблема є предметом низки психологічних досліджень, як у нашій країні, так і за кордоном (А. Бандура, А. Басс, Р. Берон, Д. Ричардсон, Л.М. Семенюк, Р. Уолтерс та ін.). [1].

Дана тема є досить актуальною для сучасного суспільства, оскільки зростання проявів агресивної поведінки пов'язана не лише з соціальними умовами, а й з індивідуальними особливостями, такими як захисні механізми психіки.

Мета статті: висвітлити взаємозв'язок механізмів психологічного захисту та форм агресивної поведінки.

На сьогоднішній день серед дослідників немає єдиної точки зору ні про загальну кількість захистів, ні їх чіткого визначення.

Існує 2 основних погляди на природу захисних механізмів:

1). Захисні механізми психіки підтримують цілісність самосвідомості, виконують функції самозбереження та допомагають людині подолати надмірний страх, тривогу (В. В. Аршавський, Ф. В. Бассін, А. А. Реан, К. Роджер, В. С. Ротенберг, Е. Т. Соколова, В. В. Столін, І. Д. Стойков, А. Фрейд, З. Фрейд, К. Хорні, та ін.). [2, 3].

2). Захисні механізми психіки є непродуктивним, шкідливим засобом вирішення внутрішнього чи зовнішнього конфлікту, вони обмежують оптимальний розвиток особистості, її так звану «власну активність», «активний пошук», тенденцію до «персоналізації», «вихід на новий рівень регуляції та взаємодії зі світом» (Ф. Василюк, Е. І. Киршбаум, В. С. Роттенберг, І. Д. Стойков та ін.).

Агресивна поведінка в ряді випадків може виступати як прояв роботи захисних механізмів і служити сигналом інтенсифікації психологічного захисту (З. Фрейд, А. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні та ін.). [4, 5].

Організаційне дослідження проводились на базі Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. У ньому взяло участь 60 осіб віком від 20 до 23 років.

Підібравши психодіагностичний інструментарій цієї проблематики та провівши емпіричне вивчення агресії та захисних механізмів виявлено, що за «Тестом-опитувальником механізмів психологічного захисту (LifeStyleIndex)» Плутчика-Келлермана-Контзахисним механізмом, яким найчастіше користуються респонденти є проєкція (69 %), а найрідше – заміщення (26%).

За методикою «Агресивна поведінка» Є.П. Ільїна, П.А. Ковальова респонденти найчастіше користуються прямою вербальною формою агресії (49%), а найменше використовують непряму фізичну агресію (34%).

Опитувальник Б. Басса і Р. Дарки «Тест агресивності» (модифікація Л.Г.Почебута) показав нам, що респонденти найчастіше користуються такою формою агресії як «вербальна агресія»(38 %), а найменше використовують само агресію (14%), яка є найбільш небезпечним видом агресії, тому що від неї людина зазвичай не захищається.

Існує також кореляційний зв'язок за шкалами «заперечення», «пряма вербальна агресія» та «непряма фізична агресія», з чого можна зробити висновок, що чим частіше людина ігнорує болючі для неї реальності і діє так, ніби вони не існують, тим частіше її поведінці будуть характерними образи і вербальні форми приниження іншого, змовами з метою завдання комусь шкоди та ін.

А також дане положення підтверджує зв'язок між наступними шкалами: «проєкція», «фізична агресія», «пряма фізична агресія» та «непряма фізична агресія», де нами виявлено, що чим більше людина приписує іншим власні думки, почуття, мотиви чи якості характеру, тим частіше її поведінка характеризується використанням фізичної сили, нанесенням ударів, побиттям або пораненнями іншої особи, а також відмовою від виконання необхідних завдань, змовами з метою завдання комусь шкоди та ін.

Висновки. Отже, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що люди, провідним захисним механізмом яких є проєкція та заперечення використовують найчастіше таку форму агресії як фізична та вербальна, що також підтвердив кореляційний зв'язок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандура А. Подростковая агрессия/А.Бандура., Р.Уолтерс// Изучение влияния воспитания и семейных отношений . – М.,1999.
2. Бассин Ф.В. О силе Я и психологической защите/Ф.В. Бассин // Вопросы психологии. – 1989.– №2. – С. 118 – 125
3. Бассин Ф.В. Проблема психологической защиты / Бассин Ф.В., Бурлакова М.К., Волков В.Н. // Психол. ж., –1988. –т.9, № 3.– с. 79–86.
4. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы: Пер. с англ. /А.Фрейд– М.: Педагогика, 1993. 144с.
5. Фрейд З. «Вытеснение (1915)» // «Психология бессознательного»/З.Фрейд.–М., «Фирма СТД», 2006, с. 79–110.

А. Г. Оганян,

Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського

В даній статті розглядається питання захисних механізмів психіки та агресії. Описано основні погляди на природу захисних механізмів. Показано взаємозв'язок захисних механізмів та форм агресивної поведінки, а також вказаний кореляційний зв'язок між ними.

Салюк Т.І.

студентка 5 курсу Миколаївського національного
університету імені Василя Сухомлинського

Бабаян Ю.О.

доцент, кандидат психологічних наук
Миколаївський національний університет
імені Василя Сухомлинського

АУТОАГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА СУЇЦИДАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Ключові слова: агресія, аутоагресія, аутоагресивна поведінка, суїцидальна поведінка

Keywords: aggression, autoaggression, autoaggressive behavior, suicidal behavior

В Україні за останнє десятиріччя спостерігається зростання аутоагресивної активності в різних її проявах, зокрема у такому життєво небезпечному як суїцидальна поведінка. Саме тому аутоагресія в сучасній науці та практиці розглядається як гостра медико-соціальна та соціально-психологічна проблема, що постійно перебуває у полі зору фахівців різних галузей: соціологів, юристів, медиків, психіатрів, психологів, педагогів.

Аутоагресивною поведінкою вважається багатокomпонентна реакція індивіда на дію оточення. Аутоагресія – це агресія, спрямована на себе. Вона проявляється в самозвинуваченні, самоприпиненні, нанесенні собі тілесних ушкоджень аж до самогубства; у виборі аутодеструктивної поведінки (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, ризикована сексуальна поведінка, ризиковані види спорту, що провокує поведінка). Аутоагресія не корелює ні з якими іншими шкалами агресії. Це підкреслює особливості феномена аутоагресії всередині загальної проблематики психології агресії [1].

А. А. Реан в дослідженні підліткової агресії запропонував ввести поняття «аутоагресивний патерн особистості» [3, с. 39]. Аутоагресія, на думку дослідника, являє собою не просто ізольовану особистісну рису, конкретну особливість, але є складним особистісним комплексом, що функціонує і проявляється на різних рівнях. Автор зауважує, що у структурі аутоагресивного патерну особистості, як показують результати дослідження, можуть бути виділені 4 субблоки:

1.Характерологічний субблок аутоагресивного патерну (рівень аутоагресії позитивно корелює з деякими рисами і особливостями характеру: інтроверсією, педантичністю, демонстративністю, а також з депресивністю і невротичністю);

2.Самооцінковий субблок (зв'язок аутоагресії і самооцінки. Чим вище аутоагресія особистості, тим нижче самооцінка власних когнітивних здібностей, нижче самооцінка тіла, нижче самооцінка власної здатності до самостійності, автономності поведінки і діяльності);

3.Інтерактивний субблок (виявляє зв'язок аутоагресії особистості зі здатністю / нездатністю до успішної соціальної адаптації, з успішністю / неуспішністю між-

особистісної взаємодії. Рівень аутоагресії особистості негативно корелює з товариськістю і позитивно – з сором'язливістю);

4. Соціально-перцептивний субблок аутоагресивного патерну особистості (наявність аутоагресії пов'язана з особливостями сприйняття інших людей, рівень аутоагресії корелює з позитивністю сприйняття значущих «інших»).

Проявом аутоагресії може бути схильність до алкоголізму, наркоманії, суїцидальна поведінка, тобто суїцидальна поведінка розглядається як компонент аутоагресивної поведінки, як один із її проявів.

Суїцид – це умисне самоушкодження зі смертельним результатом [2]. Виключно людський акт, суїцид зустрічається у всіх культурах. Люди, що здійснюють суїцид, зазвичай страждають від сильного душевного болю або знаходяться в стані стресу, а також відчують неможливість впоратися зі своїми проблемами. Вони часто страждають психічними хворобами, особливо депресією, і дивляться в майбутнє без надії.

У підлітків суїцидні дії часто носять «несерйозний», демонстративний характер, можуть набирати риси «суїцидального шантажу». Лише у 10% підлітків є справжнє бажання покінчити з собою, в 90% аутоагресивна поведінка підлітка – це «крик про допомогу». Не випадково 80% спроб коїться дома, притому в денний або вечірній час, тобто крик адресований насамперед до ближніх [4].

На формування суїцидальних уявлень та тенденцій впливають різні індивідуально-психологічні чинники. В цілому для таких підлітків характерні високий рівень депресії, низька самооцінка, висока особистісна тривожність, дразливість та почуття провини. Ціннісно-смилова сфера підлітків зі схильністю до суїцидальної поведінки відзначається негативним ставленням до процесу життя.

Список використаних джерел

1. Коннор Д. Агрессия и антисоциальное поведение у детей и подростков / Д. Коннор. – СПб.: ПраймЕврознак, 2005. – 288с.
2. Москалец В.П. Психология суициду: посібник для студентів вищих навч. закладів / В.П. Москалец. – Київ: Академ. видав., 2004. – 286 с.
3. Реан А. А. Психодиагностика личности в педагогическом процессе / А.А. Реан. – СПб.: Питер, 1997. –139 с.
4. Рябченко В. Аутодеструкція і аутоагресія в дитячому й підлітковому віці / В. Рябченко // Психолог (Шкільний світ). – 2007. – №13/15. – с.61 – 64.

POJĘCIE „MIŁOŚCI BOŻEJ” W TEOLOGICZNYCH POSZUKIWANIACH
CHRZEŚCIJAŃSKIEJ ANTROPOLOGII KOŃCA XX I POCZĄTKU XXI W.
NA PODSTAWIE DZIEŁ JOHNNA ROBINSONA, JOANA ZIZIULASA I JOSEPHA
RATZINGERA – ANALIZA PORÓWNAWCZA

Kluczowe słowa: Człowiek, Bóg, miłość, encykliki, antropologia chrześcijańska.

Keywords: Person, God, the love, the encyclical, Christian anthropology.

Benedykt XVI w encyklice „Deus Caritas est” (*Bóg jest Miłością*, 2005 r.) porusza pytanie o miłość wskazując na to, że „dla świata, w którym imię Boga wiązane bywa z aktami zemsty oraz nawołuje się w nim wręcz do żywienia nienawiści i dokonywania gwałtu, orędzie miłości staje się nie tylko aktualnym, lecz decydującym dzięki «niezwykle konkretnemu jej znaczeniu»” [7, 1]. Każdy zgodzi się z tym twierdzeniem. Jednakże w dysputach teologicznych owo „konkretne jej znaczenie” ubierane jest w najróżniejsze sensy.

Celem tego artykułu jest uwydatnienie kluczowych aspektów pojęcia miłości w teologicznych poszukiwaniach chrześcijańskiej antropologii końca XX początku XXI w. na podstawie dzieł protestanckiego teologa Johna Robinsona, prawosławnego teologa Joana Ziziulasa i katolickiego teologa Josepha Ratzingera (papieża Benedykta XVI).

Analiza aktualnych dzisiaj prawd teologicznych zawsze rozpoczyna się od pytania o Boga. Od drugiej połowy XX wieku dostrzegamy w chrześcijańskiej teologii pewien przełom antropologiczny. R. Bultmann wyznał: „Chętnie zgodzę się z tym, że próbuję zamienić teologię antropologią, ponieważ interpretuję twierdzenia teologiczne jako odnoszące się do życia ludzkiego” [6, 107]. Właśnie w obliczu wstrząsów dzisiejszego świata na nowo winno zabrznieć pytanie o istotę Boga i to w języku zrozumiałym dla każdego, szczególnie dla niewierzących.

W książce „Być szczerym przed Bogiem” John Robinson mówi: „Jeśli spojrzeć w przeszłość, sądzę, że wymaga się od nas nieco więcej, niż samego tylko ortodoksyjnego nauczania „utartych” prawd. Jeśli do tego jedynie sprowadzimy naszą obronę wiary, to po pewnym czasie zobaczymy, że nikt już nas nie słucha, prócz garstki miłośników religii” [4, 1]. Ów teolog stawia sobie zadanie utwierdzić w ludziach ideę transcendentności, wyrażając jej realność na nowo nie w skostniałych frazach (lub w „mitycznych obrazach”), lecz w pojęciach dostępnych i używanych we współczesnym świecie.

Takim pojęciem jest miłość – rzeczywistość łącząca kultury i światopoglądy, epoki i ludy. Robinson jest przekonany, iż „wierzyć w Boga-Miłość oznacza wierzyć, że w czystych relacjach osobistych spotykamy się nie tylko z tym, co powinno istnieć, lecz z jedyną najgłębszą i najprawdziwszą strukturą rzeczywistości. I taka właśnie wiara pomimo wszystkich oczywistych przeciwności stanowi wstrząsające świadectwo wierzącego. Lecz nie polega ono na osobistym przekonaniu, że gdzieś poza granicami tego świata widzialnego istnieje Arcy-

Istniejący, będący Osobowością o najlepszych cechach. Wiara w Boga polega na zaufaniu, niesamowitym zaufaniu, żyjącym z przekonania, że oddanie siebie w miłości nie kończy się zawstydzeniem, ale „uznaniem”, że Miłość jest podstawą wszelkiego istnienia i do niej powracamy ostatecznie jak do swego własnego domu” [4, 25].

Teologiczne poszukiwania Robinsona prowadzą do wniosku, że myślenie o Bogu polega na rozumieniu i przeżywaniu głębin relacji międzyludzkich lub jeszcze dokładniej – głębin wszystkiego, co żyje „w świetle miłości”. Zgodnie z tym światopoglądem Bóg jest ostateczną prawdą i jedyną rzeczywistością właśnie dlatego, że jest Miłością. Specyfiką chrześcijańskiej wizji świata jest przekonanie o wielkiej miłości Bożej, od której „nic nie może odłączyć”, ponieważ jej niezatartym dowodem pozostaje „Jezusowa wcielona miłość” (por. Rz 8, 39).

Stwierdzać, że „Bóg jest Miłością” oznacza wierzyć, że w miłości człowiek dotyka fundamentów wszechświata, a każde istnienie ostatecznie posiada w sobie coś z niej. W ten sposób Robinson dowodzi ontologicznej podstawy miłości.

Podobnie uważa grecki teolog J. Ziziulas. Twierdzi on, iż stawianie pytania o istnienie Boga nie ma sensu, jeśli nie podejmuje ono jednocześnie „sposobu” tego istnienia. Ziziulas wskazuje, że zagadnienie istnienia Boga jest ze swej istoty pytaniem co do relacji, którymi jesteśmy wszyscy ogarnięci, ponieważ Bóg istnieje na sposób komunikacji wolnych osób wzajemnie się miłujących, jedynych i niepowtarzalnych osobowości w sensie absolutnym i ontologicznym, a człowiek powołany został do bycia „obrazem” takiego właśnie Boga [2, 216].

Oznaką ukształtowanej osobowości jest wolność. Sens wolności objawia się jako zdolność samorealizacji jedynie na drodze współpracy i relacji z innymi. J. Ziziulas podkreśla: „Wolność nie jest wolnością *od* Innego, ale wolnością *dla* Innego”. W ten sposób wolność jest tożsama z miłością. Bóg jest miłością, ponieważ jest Trójcą. Jesteśmy w stanie miłować tylko wówczas, gdy będąc osobami pozwalamy Innemu pozostawać Innym (samym sobą) i jednocześnie mamy z nim łączność. Kiedy miłujemy innego nie tylko *pomimo* jego inności, ale właśnie *ze względu* na tę inność, wówczas przeżywamy wolność jako miłość i miłość jako wolność” [2, 12].

Jest to rozumienie wolności nie w sensie wolnej woli, ale swobody bycia innym – w sensie ontologicznym. Właśnie w ten sposób spełnia się wolność miłowania Boga i bliźniego. Miłość została zasiana w człowieku nie na poziomie instynktu, lecz potencjalnie, jako obraz Boży, który człowiek powinien rozwinąć w wolności żyjąc jako Osoba. W książce „Istnienie jako komunikacja: Szkice o osobie i Kościele” J. Ziziulas stwierdza: „Istnienie Boga jest relacyjne: niemożliwe jest mówienie o Bogu poza pojęciem komunikacji” oraz „poza komunikacją wewnątrzboską nie istnieje jakiś Bóg ogólny, nie ma właściwie sensu bycia ani samego istnienia” [1, 156].

Z intuicji komunikowania się wynika ontologia osobowości. Jej treść można wyrazić następująco tezą: prawdziwe istnienie niemożliwe jest poza komunikacją. Nic nie istnieje jako „indywidualność” sama w sobie; komunikacja nie pochodząca od wolnej osoby i nie skierowana ku osobie wolnej nie jest obrazem Bożego sposobu istnienia. Osoba nie jest w stanie istnieć poza komunikacją; przy tym żadna forma komunikacji nie odpowiada osobie, jeśli osoba w niej jest ignorowana lub zniewalana. Widać stąd, że komunikacja jako natura Boga jest formą Jego bytowania. J. Ziziulas zaznacza, że „Osoba nie może istnieć w izolacji. Bóg nie jest samotny; On jest *Komunikacją*. Miłość nie jest uczuciem, emocją, rodzącą się naturalnie jak kwiat na drzewie. Miłość – to *wzajemna relacja*; to wolne wychodzenie poza

własną samotność, siła woli, *wolne* poddanie się woli innego” [1, 214]. W tym wypadku, jeśli określamy miłość w ontologicznym sensie jako wzajemną relację, którą współtworzą absolutne i unikalne osobowości, wówczas słusznie można mówić o ontologii miłości. Jest to bycie Trójcy, jej istota i jednocześnie jest to jedyna droga spełnienia się człowieka jako Osoby.

W ontologii inności miłość wychodzi za ramy uczucia. Miłość – to wzajemna relacja, w której jedyność człowieka spełnia się ontologicznie. J. Ziziulas określa miłość jako dar, który człowiek otrzymuje od innego i jednocześnie udziela go innemu. Zaznacza on: „Miłość – to potwierdzenie tego, że istnieję jako „inny”, czyli ktoś szczególny i niepowtarzalny, w stosunku do kogoś „innego”, kto sprawia, że pozostaję jako „inny” [2, 70]. Właśnie w miłości relacja rodzi inność, wcale jej nie zagrażając. W ontologii komunikacji – w miłości – niepowtarzalność utwierdza się nie poprzez oddzielenie się od innych osób, lecz przez włączenie ich do kręgu swej tożsamości.

Nie samotność, ale miłość utwierdza inność Innego. J. Ziziulas zwraca uwagę na to, że tu człowiek wykracza poza twierdzenie: „miłuję, więc jestem” ku przekonaniu: „jestem miłowany, więc jestem” [2, 113]. Bycie jest darem Innego i właśnie ów dar jest udzielany przez miłość; jeśli miłość nie udziela („nie sprawia”) niepowtarzalnej tożsamości, nie jest to prawdziwa miłość, tylko samolubstwo.

W ten sposób tylko w relacjach i przez nie, a nie poprzez obiektywną ontologię, zarówno w przypadku Boga, jak i człowieka tożsamość osoby określa się jednoznacznie i dokładnie. W ontologii obiektywnej tożsamość doznaje izolacji i określa się sama przez się. Z punktu widzenia Ziziulasa osobista tożsamość zupełnie tu zanika, ponieważ jej warunkiem ontologicznym jest relacja. Osobowa pełnia jako wyrażenie miłości powstaje tylko w relacjach, które są ustanawiane w ten sposób, że relacyjność nie wynika z bycia, ale jest samym istnieniem. Jedyność jest samym byciem, kiedy w kontekście tożsamości, nie wywodzi się ona z właściwości natury, które są wspólne dla innych istot, lecz jest zależna jedynie od relacji, w których występuje ona jako niezbywalny ontologiczny składnik, ponieważ nie istnieje poza relacjami z innymi istotami. J. G. F. Wilks w książce „The Trinitarian ontology of John Ziziulas” [8] zaznacza, że Ziziulas wyróżnia dwa elementy osoby – „być” i „być w relacjach”.

Następnie Ziziulas robi zaskakujący wniosek: jeśli określamy miłość w sensie ontologicznym (jako relacje, które tworzą absolutne i niepowtarzalne osobowości), wówczas można mówić o ontologii miłości, która zastępuje ontologię *ούσια*. Stąd płynie wniosek, iż najwyższy swój wyraz bycia osobowego człowiek osiąga w miłości, urzeczywistnianej na obraz bycia Trójcy Przenajświętszej.

Uświadamiania roli miłości w stosunkach społecznych dokonuje w swoich dziełach papież Benedykt XVI. W jego encyklikach odnajdujemy, jak zaznacza ukraiński religioznawca i teolog J. Czornomorec, zwrot ku nauczaniu „kluczowym pojęciem którego będzie już nie prawo, ale pojęcie miłości” [5].

Przyczyna problemów społecznych pochodzi, według katolickiego poglądu, z natury ludzkiej. Z powodu grzechu pierworodnego człowiek staje się spadkobiercą grzechu i dlatego podlega wpływom zła. A więc zło, gnieźdząc się w człowieku znajduje ujście również w jego działalności. Benedykt XVI dostrzega wyjście z tych problemów socjalno-antropologicznych, uwarunkowanych naturą ludzką – w miłości. W encyklice „Caritas in veritate” (Miłosierdzie w prawdzie 2009 r.) zaznacza: „Miłość w prawdzie, miłość, o której świadczył Jezus Chrystus całym swym życiem, a szczególnie śmiercią i zmartwychwstaniem, jest podstawową siłą prawdziwego rozwoju każdej osoby i ludzkości” [6, 3].

Pomimo skaleczonej przez grzech natury, miłość, jako obraz Boga, jest obecna w każdym człowieku. „Wszyscy ludzie – pisze Benedykt XVI – wewnętrznie rozumieją i odczuwają potrzebę miłowania prawdziwego: miłość i prawda nigdy całkowicie nie porzucają człowieka, ponieważ stanowią o powołaniu, zakodowanym przez Boga w sercu i umyśle każdego człowieka” [6, 3].

W encyklice „Deus caritas est” Benedykt XVI zaznacza, iż celem życia chrześcijanina, zarówno w aspekcie społecznym, jak i indywidualnym, jest poszukiwanie Boga i spotkanie z Nim. To spotkanie odbywa się nie ze względu na wzniosłe idee czy przepisy etyki, ale dlatego, że jest ona odpowiedzią na dar miłości, z jaką Bóg przychodzi do człowieka. To spotkanie zarysowuje człowiekowi nową perspektywę jego życia wyznaczając jego kierunek.

Papież wskazuje na to, że między miłością i Bogiem istnieje pewien związek: miłość niesie w sobie obietnicę nieskończoności, wieczności – pewnej rzeczywistości większej w stosunku do powszedniości ludzkiego bytowania i zupełnie różniącej się od tego życia.

Powstaje więc pytanie: czy miłość jako „własność” Boga ma jakiś stosunek do ogólnoludzkiego doświadczenia miłości, czy są one sobie przeciwstawne? W dyskusjach filozoficzno-teologicznych różnice te były radykalizowane, aż do ich przeciwstawiania: według tego punktu widzenia uniżająca się miłość, ofiarna, zwana *agape*, jest typowo chrześcijańska, podczas gdy kultura niechrześcijańska, szczególnie grecka, charakteryzuje się miłością wzniosłą, pełną żądzy i chęci posiadania, zwaną *erosem*. Papież zaznacza, iż, jeśli tę przeciwstawność doprowadzić do ostateczności, wówczas istota chrześcijaństwa zostałaby oddzielona od fundamentalnych więzów życia ludzkiego i stałaby się sama dla siebie światem, który co prawda byłby wspaniały, lecz zdecydowanie istniałby poza *universum* ludzkiego bytowania. Dlatego *eros* i *agape* – to jest miłość wzniosła i uniżona – nigdy nie mogą istnieć zupełnie oddzielnie.

Stąd powstaje inne pytanie: „Jak należy przeżywać miłość, żeby spełniła się w niej ludzka i boska obietnica?” Dzieje ludzkie ukazują, że osiągnięcie tego celu nie polega na „pokornym” poddaniu się instynktom. Konieczne są oczyszczenie i dojrzałość, które zdobywa się przez rezygnację. Nie jest to negowanie *erosu* ani jego „zatrucie”, tylko uzdrowienie, po to, by odrodzić jego prawdziwą wielkość. Owszem, miłość to ekstaza, lecz nie jako chwila rozkoszy, ale w sensie drogi, przebiegającej jako stałe wychodzenie z zamknięcia w swoim „ja” ku wyzwoleniu go przez samoofiarowanie, i w ten sposób – ku odnalezieniu siebie i nawet spotkaniu Boga. Benedykt XVI naucza: „Pierwsza ważna przesłanka o tym znajduje się w Pieśni nad Pieśniami, księdze Starego Testamentu, dobrze znanej mistykom. Zgodnie z panującą powszechnie opinią wiersze tej księgi były początkowo wyznaniem miłości, prawdopodobnie przeznaczonymi dla wykonania na żydowskim weselu, gdzie należało wysławiać miłość małżeńską. W tym kontekście pouczającym jest ten fakt, że w całej księdze spotykamy dwa różnych słowa określające „miłość”.

Na początku jest to słowo „*dodim*” – w liczbie mnogiej, wyrażające miłość niezdecydowaną, jako pewien stan nieokreślonych poszukiwań. Następnie występuje słowo „*aha-ba*”, które w greckim tłumaczeniu Starego Testamentu oddane zostało wyrazem o podobnym brzmieniu „*agape*”, które stało się charakterystycznym określeniem biblijnego rozumienia miłości. W odróżnieniu od niezdecydowanej i poszukującej miłości, *agape* wyraża doświadczenie miłości, która stała się prawdziwym odkryciem drugiego człowieka, miłości pokonującej stale charakter egoistyczny, który na początku bez wątpienia w niej przeważał. *Agape* to troska o drugiego człowieka dla niego samego. Miłujący już nie myśli o sobie ani o tym,

żeby upajać się szczęściem; odwrotnie, życzy on dobra dla umiłowanego: miłość ta staje się samowyrzeczeniem, gotowością do ofiary i nawet jej poszukiwaniem.

W ten sposób Benedykt XVI wskazuje na to, że miłość jest jedyną rzeczywistością, posiadającą jednak różne wymiary, które na przemian dochodzą do głosu. Jednak tam, gdzie dwa wymiary są oddzielane od siebie kategorycznie, zjawia się karykatura miłości albo przynajmniej uboższa forma miłości. Zaś tam, gdzie te wymiary łączą się w jedno, objawia się wyższy antropologiczny sens miłości – odkrycie obrazu Bożego w człowieku.

Szczególnie Benedykt XVI skupia uwagę na społecznym charakterze sakramentu eucharystii. W niej zawsze odbywa się przejście od miłości-*erosu* ku miłości-*agape*. Zaznacza on: „Komunia święta wyprowadza mnie poza moje własne granice – ku Niemu i jednocześnie ku jedności ze wszystkimi chrześcijanami. Stajemy się „jednym ciałem” złączeni w jednym istnieniu. Miłość do Boga i miłość do bliźniego stały się teraz nieodłączne: wcielony Bóg pociąga nas ku sobie. Jasne staje się, że *agape* najlepiej określa Eucharystię: w niej *agape* Boga przychodzi do nas fizycznie, żeby przedłużyć swoje dzieło w nas i poprzez nas” [7, 12].

Benedykt XVI podkreśla, że przykazania miłości do Boga i człowieka nie da się wykonać tylko na poziomie moralnym, nie da się go również spełnić osobno od wiary w Chrystusa i bez udziału w Sakramencie. „Wiara, kult i etos przenikając się wzajemnie stają się jedyną rzeczywistością, wyrażającą nasze spotkanie z *agape* Boga. Tu zwykle przeciwstawienie kultu i etyki należy po prostu odrzucić. Sam „kult”, komunია eucharystyczna, łączy w sobie to, że jestem miłowany i miłuję innych. Eucharystia, która nie znajduje wyrazu w konkretnym miłosnym działaniu, pozostaje niespełniona” – naucza papież w encyklice [7, 12].

Według nauczania zawartego w encyklikach Benedykta XVI cechą wyróżniającą człowieka jako obrazu Bożego jest właśnie miłość. W niej duchowy wymiar człowieka spełnia się w dwóch kierunkach: w indywidualnym przez miłość-*eros* i w społecznym jako miłość-*agape*. W każdym z tych wypadków odbywa się przechodzenie ku istnieniu na sposób Boski. W procesie tym człowiek wychodzi bowiem poza własne ograniczenia i jednoczy się z Bogiem i każdym chrześcijaninem. Papież podkreśla: „Miłość ‘boska’, pochodząc od Boga i łącząc nas z Nim, przemienia nas w jedno „my”, które pokonuje nasze podziały i różnice jednocząc w całość, aż do ostatecznego bycia Boga „wszystkim we wszystkim” (1 Kor 15, 28)” [7, 15].

Papież spotyka sfery sekularną z sakralną wewnątrz społecznej działalności. Miłość jest ideałem dla społeczeństwa. Przez prawdę i sprawiedliwość, którymi kieruje miłość można osiągnąć dobrobyt w społeczeństwie. Jest to jedyna alternatywa, według Benedykta XVI, zdolna wytrzymać „konkurencję” ze strony zgubnego relatywizmu i beznadziei, którymi kieruje się dziś ludzkość. Tylko miłość może pomóc wyjść z duchowego, ekonomicznego i antropologicznego kryzysu, z którym zmaga się dziś świat.

W ten sposób w dziełach współczesnych teologów odnaleźć możemy nowe odsłony w pojmowaniu i rozumieniu człowieka jako obrazu Boga. Szczególnie ważną jest treść antropologiczna kategorii miłości. Miłość otrzymuje nowe aspekty tłumaczenia. Wychodzi ona bowiem poza granice moralnego regulatora relacji społecznych lub najważniejszej kategorii moralnego nauczania, lub czynnika psychologicznego i staje się ontologiczną podstawą spełnienia się człowieka jako obarzu Boga. Niezbywalnym warunkiem tego spełnienia dzisiaj, w epoce wymiany informacji, jest komunikacja, ponieważ prawdziwa osobowość rodzi się w relacjach z innymi, nie zaś w indywidualistycznej izolacji od innych osób. Do tego trzeba podkreślić fakt, że obecnie miłość rozumiana jest nie jako droga do Boga każdego z

osobna, w sensie indywidualnego ascetyzmu, lecz jako podstawowy dar ukryty w każdym człowieku, który czeka na rozwinięcie we wspólnocie.

Takie rozumienie miłości jest niezwykle aktualne w dzisiejszym pragmatycznie nastawionym społeczeństwie. Miłość jako komunikacja pokonuje wyobcowanie i nastawienie konsumpcyjne w relacjach międzyludzkich i odsłania drogę ku przekraczaniu siebie, a w konsekwencji ku pełnemu objawieniu się wnętrza człowieka jako osoby.

Literatura

1. Ziziulas Joan, metropolita. Istnienie jak komunikacja: Szkice o osobie i Kościele. – M.: Свято-Филаретовский православно-христианский институт, 2006. – ss. 236.
2. Ziziulas Joan. Komunikacja i Inność. Nowe szkice o osobie i Kościele / tłum. z ang. (Серия «Современное богословие»). – M.: Издательство ББИ, 2012. – ss. 407.
3. Ziziulas Joan metropolita. Osobowość i istnienie. Tłum. z ang. С. Чурсанова // Богословский сборник. 2002, вып. 10, с. 22-50.
4. Робинсон Дж. Быть честным перед Богом / Пер. с англ., биогр. ст., коммент. Н. Балашова. — М.: Высш. шк., 1993. – 159 с.
5. Черноморец Ю. Учение о любви – фундамент социального учения Папы Бенедикта XVI, w: <http://orthodoxy.org.ua/node/4885>
6. CARITAS IN VERITATE. NO Издательство Францисканцев, Москва, 2009. – 112 с.
7. DEUS CARITAS EST. NO Издательство Францисканцев, Москва 2009, ss. 115.
8. Wilks John G. F. The Trinitarian ontology of John Zizioulas, w: http://www.biblicalstudies.org.uk/pdf/vox/vol25/zizoulas_wilks.pdf

МІФ ПРО МОГУТНІЙ АТОМ: СИМВОЛІЧНЕ БЕЗСМЕРТЯ ЯПОНІЇ ПІСЛЯ ХІРОСИМИ ТА НАГАСАКІ

У 1960-х роках в Японії відбувся справжній медійний і культурний переворот завдяки японському анімаційному фільму «Могутній Атом» Осаму Тедзука. Головний герой цього анімаційного фільму – робот Могутній Атом постав як символ цього перевороту. На думку автора статті, людиноподібний робот Могутній Атом став символом медійного та культурного перевороту в Японії 1960-х років завдяки тому, що він уособив собою можливість символічного безсмертя – і тим самим символічного переродження Японії після ядерного бомбардування американцями Хіросіми та Нагасакі.

Ключові слова: Японія, медіа, манга, аніме, міф, символічне безсмертя.

In 1960s in Japan the real media and cultural turn was happened because of Japanese animated film “Astroboy” (originally “Tetsuwan Atom” ‘Mighty Atom’) created by Osamu Tezuka. The main character of the film – Astroboy became a symbol of the turn. In the opinion of author of the article, it happened because Osamu Tezuka created some kind of myth which was relevant to hopes of many of the Japanese after the Second World War. Myth about Astroboy was a critical trying to find the sense of Japanese technonationalism, in some sense it was a social criticism of Japanese technonationalism. In the opinion of author of the article, Astroboy was the symbol of the rebirth of Japan because he personified a chance of symbolic immortality for Japan after the atomic bombings of Hiroshima and Nagasaki.

Key words: Japan, media, manga, anime, myth, symbolic immortality.

2013 року Бюро інформації з манґа, анімації, іґр і медіа-мистецтва при Агенції з культурних справ Японії оприлюднила доповідь під назвою «Путівник із японської анімації: історія аніме про роботів» (яп. 日本アニメーションガイド: ロボットアニメ編, Ніхон анімесьон гайдо: роботто аніме-хен, англ. Japanese Animation Guide: The History of Robot Anime). Такого роду доповіді навряд чи можна було очікувати від офіційної урядової структури, навіть якщо вона безпосередньо пов'язана з політикою у сфері культури. Проте треба тут звернути увагу на той факт, що Агенція з культурних справ Японії, щось на кшталт японського міністерства культури, створила спеціальне бюро, яке опікувалося би справами у сфері таких медійних феноменів як японські комікси (манґа), японська анімація (аніме), японські відео-та комп'ютерні іґри та медіа-мистецтва. У такому плані, можливо, доповіді з історії анімації про роботів для культурної політичної сфери Японії є чимось буденним. Дійсно, для японської культурної політики доповідь з історії аніме про роботів не є чимось надзвичайним, якщо зважати на той факт, що з 2002 року японський уряд проводить політику м'якої влади, так звану «Круту Японію» (англ. Cool Japan, яп. クールジャパン, Куру Дзяпан). Як вказує Дуглас Мак-Ґрей у статті «Японська валова

національна крутизна» (Japan's Gross National Cool), Японія «перетворюється на наддержаву» завдяки своєму культурному впливу, який вона розповсюджує через J-роп, манґа, аніме, моду, кіно, споживання електроніки, архітектури, національної кухні та феномен чарівності (cuteness), такий як Hello Kitty [5]. Усе це складає «Кругу Японію», стратегічний культурний експорт Японії.

Цікавим є вибір теми для доповіді – історія аніме про роботів, тобто історія того, що шанувальники аніме та манґа називають «меха». Пояснення такого вибору теми можна знайти у вступних словах одного з авторів доповіді – критика аніме Рюсукє Хікава: «Початок післявоєнної японської анімації (аніме) можна знайти в серіалі про роботів “Могутній Атом” (Астробой), який був показаний тоді ще новітнім засобом масової інформації – телебаченням в період високого зростання економіки Японії у 1960-ті роки. Його поява знаменувала собою поширення популярності телевізійного аніме, головним чином оснований на науково-фантастичних оповідях та фільмах, які були інспіровані американською культурою. Це була ера драматичних змін для японської культури, індустрії та суспільства. Наука та технологія обіцяли забезпечити економічне зростання; поява нуклеарної родини трансформувала соціальні структури. Віддзеркалюючи цей культурний переворот, аніме пережило період швидкого зростання, яке привело до створення інноваційно нових візуальних і нарративних технік» [2, 1].

Отже, зі слів Рюсукє Хікава, у 1960-х роках в Японії відбувся певний медійний і культурний переворот завдяки меха-аніме, яке відоме як «Могутній Атом»: новий засіб масової інформації – аніме – вийшов на авансцену історії культури як Японії, так і усього світу. Більше того, символом цього перевороту постає герой аніме «Могутній Атом» – штучно створений робот. На мою думку, він постає не просто як уявний культурний герой, але як символ переродження післявоєнної Японії, – це обумовлює моє звернення до цього персонажа у запропонованій роботі. Звідси: *метою* мого дослідження є розкриття героя «Могутнього Атому» як символу переродження Японії.

Персонаж Могутній Атом (яп. 鉄腕アトム, Тецуван Атому, англ. Astro boy) був створений Осаму Тедзука в 1951 році. Вперше цей персонаж з'явився в манґа під назвою «Посол Атом» (яп. アトム大使, Атому тайсі, англ. Ambassador Atom) [11]. Сюжет манґа такий. Інша планета, ідентична Землі, вибухнула. Мешканцям цієї планети ледве вдається врятуватися на космічних кораблях. Вони були змушені блукати космосом у пошуках нової планети, нової домівки протягом двох тисяч років. Крім великих вух (результат життя у невагомості), вони нічим не відрізняються від людей, тому коли вони відкривають Землю та вирішують оселитися на ній, вони виявляють паралельний світ, населений їхніми людськими двійниками. Спочатку інопланетяни та земляни добре уживалися одні з одними, проте дуже скоро виникла між ними боротьба за харчі. Тим часом, доктор Тенма, блискучий очільник Міністерства науки Японії, втрачає свого улюбленого сина Тобіо в дорожній пригоді. Не маючи сил пережити втрату сина, доктор витрачає ресурси Міністерства та рік свого життя на створення високо розвиненого хлопчика-робота, який мав би замінити Тобіо. Приємний на перший погляд хлопчик-робот містить у собі атомний генератор, який надає роботу потужності у сто тисяч кінських сил, комп'ютер замість мозку (з допомоги якого робот зміг вивчити шістдесят мов і математику), реактивні

двигуни, вмонтовані в ноги робота (це дозволяє роботу літати), вказівні пальці, які перетворюються на лазери, кулемети у стегнах, потужні ліхтарики в очах та здатність чути, яка перевершує людський слух у тисячі разів. Однак коли Тенма зрозумів, що хлопчик-робот Атом ніколи не виросте як справжня людська дитина, доктор став психічно неврівноваженим. Він розробляє спеціальну рідину-усадку та спільно з бандою таємної поліції, яку він називає «Бригади червоних сорочок», вирішує напасти на інопланетян, використовуючи водні пістолети, заряджені розробленим ним рідиною. Рідина має зменшити у розмірах інопланетян. Атом, нажаханий діями доктора, постає проти свого «батька» та намагається його зупинити у той час коли інопланетяни погрожують знищити землян водневими бомбами. Атому вдається зупинити інопланетян, ставши послом миру. Він пропонує землянам та інопланетянам спільно відправитися на іншу планету, Марс чи Венеру, та в знак своєї щирості залишає інопланетянам свою голову.

У такій дисципліні як anime and manga studies (дослідження аніме та манга) існує багато різноманітних досліджень, присвячених «Могутньому Атому» Осаму Тедзука. Наприклад, Фредерік Шодт опублікував у 2007 році роботу під назвою «Есе по Астрою: Тедзука, Могутній Атом та манга / аніме-революція». У цій роботі Шодт простежує історію виникнення феномену «Могутній Атом» [7]. Або інший дослідник – Марк Стайнберг присвятив цілу низку статей феномену Могутнього Атому в японській культурі [8-10].

Проте в контексті мого дослідження найбільш цікавою є робота Енн Еллісон «Тисячолітні монстри: японські іграшки та глобальна уява». Один із розділів цієї роботи присвячений Могутньому Атому: «Історія про Могутній Атом народилася під час іноземної окупації Японії й у період національної реконструкції, коли *гідзюцу ріккоку* (*gijutsu rikkoku*) – побудова держави через технології – була у центрі національної політики відбудови країни як індустріальної сили. Перед лицем нестачі сирого матеріалу (навіть у добрі часи) Японія могла досягти успіху як торгова нація лише тоді, коли вона мала би змогу виробляти товари, які були би бажаними та конкурентоспроможними на експортному ринку. У серці цих продуктів та індустріальних процесів лежала технологія» [1, 55-56]. Японське суспільство потребувало певного міфу: «Як машини використовувалися для відбудови нації після зруйнувань війни, так і роботи стали тропами та фантазіями післявоєнної ери, за допомогою яких японці створили нове уявлення про державу та самих себе. Атом був міфічним роботом, який вів у нову еру технонаціоналізму країну та її народ» [1, 56].

Отже, Могутній Атом постає як міфічний робот, символ нової ери технонаціоналізму Японії. У такому разі історію про народження Могутнього Атому треба прочитувати як певний міф. Далі я запропоную свою інтерпретацію «міфу про Могутній Атом».

Я вважаю, що міф про Могутній Атом пов'язаний із так званим «японським технонаціоналізмом». Ось що про японський технонаціоналізм говорить американський політолог Ричард Дж. Семюелз: «Технологія була справою національної безпеки та набором вірувань і практик, які складають таке бачення, яке можна назвати “технонаціоналізмом”. Національні лідери Імперської Японії, після безлічі дебатів і не дивлячись на іноді яскраві неузгодженості, прийшли до формули “військового технонаціоналізму”, яка б підсилила економічну та військову безпеку водночас. Не-

зважаючи на поразку в Тихоокеанській Війні, післявоєнна японські проєктувальники успадкували інститути цього військового технонаціоналізму та викликані ним творчі здібності. Деякі шукали, як реконструювати довоєнну парадигму. Інші боролися за умиротворення економіки та її керівників. Але ніхто з них не протестував проти виняткової значущості опанування, поширення та вивчення технології; ніхто не протестував проти технонаціональної парадигми. Період з 1945 по 1955 рік був критичним у визначенні того, чи буде японська національна система інновацій керуватися військовими чи комерційними мотивами» [6, 33-34].

Міф про Могутній Атом є критичним осмисленням японського технонаціоналізму, можна сказати, що він є соціальною критикою японського технонаціоналізму. Я припускаю, що науковець доктор Тенма уособлює собою технологію. Звичайно, можна було б уособити доктора Тенма як науку, проте тут треба зважати на політику відбудови держави через *технології* – так зване «*гідзюцу ріккоку*» (яп. 技術立国 ‘Технологічно-орієнтована країна’). Саме через це в моїй інтерпретації доктор Тенма уособлює собою технологію (або технології).

Далі першим сином доктора Тенма був Тобіо. Тобіо уособлює собою мілітаризовану Японію, дії якої призвели до Другої світової війни. Як відомо, Японія програла Другу світову війну. Більше того, Японія була зруйнована й окупована іноземними військами, передусім американськими. За сюжетом манга «Посол Атом» Тобіо загинув у дорожній пригоді. Отже, померлий Тобіо уособлює собою зруйновану мілітаризовану Японію, причому Японію, доведену до зруйнування через технології, спрямовані на війну.

На відміну від Тобіо другий «син» доктора Тенма – Могутній Атом уособлює мирну Японію, причому Японію, яка використовує технології у мирних цілях. Могутній Атом є уособленням конверсії військово-промислового виробництва в Японії. Наявність у Могутнього Атому лазерів і кулеметів – це посилення на військові технології, проте Могутній Атом творить добро, отже, ця військова технологія перетворюється на мирну. Це і є конверсія військово-промислового виробництва в Японії. Через образ Могутнього Атому Осаму Тедзука критикує військовий технонаціоналізм і підтримує комерційний технонаціоналізм. Можна навіть вважати, що створюваний Осаму Тедзука міф про Могутній Атом був частиною дебатів навколо технонаціональної парадигми Японії: Осаму Тедзука таким чином виступав на боці комерційного технонаціоналізму. Так чи так, але образ Могутнього Атому постає як символ переродження японського технонаціоналізму – від військового до комерційного, а значить, як символ переродження Японії як такої.

Однак лише соціальною критикою символічне значення Могутнього Атому для японської культури та суспільства не можна пояснити, бо вона не відповідає на питання: «Чому образ Могутнього Атому прийшовся до душі мільйонам японців?» Щоб відповісти на це питання, треба звернутися до соціальної психології японців у післявоєнний час.

У свій час американський психотерапевт Роберт Дж. Ліфтон на основі психологічних концепцій З. Фрейда та К. Г. Юнга розробив концепцію символічного безсмертя. Ось що Р. Дж. Ліфтон говорить про символічне безсмертя: «Ми акцентуємо увагу не лише на завершеності смерті (*the finality of death*), а також на людській потребі у відчутті історичного зв'язку поза індивідуальним життям. Ми потребуємо розробки

понять, образности та символів, адекватних для надання відчуття значущості досвіду. Цей психологічний процес створення значущих образів лежить у серці того, що ми відтепер будемо називати “символічним безсмертям”. Ми можемо побачити відчуття символічного безсмертя як відображення спорідненості людини з усіма тими, хто жив до неї, та усіма тими, хто будуть жити після неї. Ця спорідненість виражається в багатьох видах символізації, що дозволяють брати участь у поточному житті, не заперечуючи реальність смерті. Без цього коригувального відчуття прихильності до цілей і принципів, що панують над людиною, повсякденний процес становлення, який ми обговорюємо, – а також здатність відчувати себе як у дома у цьому світі, – не може бути стійким. Коли люди вірять в такі культурні проекти і вираження, вони відчують відчуття прихильності до плину людей, як до їхньої біології, так і до їхньої історії. Вони відчують відчуття безсмертя, що робить можливим продовження активного життя. Це відчуття безсмертя (*sense of immortality*) виражається у п'ятьох станах (*modes*) чи категоріях: біологічному (*biological*), творчому (*creative*), теологічному (*theological*), природньому (*natural*) та досвідному (*experiential*)» [4, 34].

Біологічне безсмертя – це віра в те, що людина буде жити в своїх дітях і в дітях своїх дітей. *Творче безсмертя* – це віра в те, що людина буде жити в своїх творах і у творах тих людей, на яких вони будуть впливати. *Теологічне безсмертя* – це безсмертя, віру в яке пропонують різні релігійні вчення. *Природнє безсмертя* досягається через нерозривний зв'язок із природою: «Щоб не сталося з людством, дерева, гори, моря та річки вціліють. Частково з цієї причини ми постійно повертаємося до природи, хоча б на короткий проміжок часу, щоб духовно оновитися та відродитися» [4, 36]. *Досвідне безсмертя* також називається «досвідною трансцендентністю». Воно залежить в основному від психологічного стану людини: «Цей стан є досвідом осягнення або захоплення, здобувши яке втрачаєш. Поняття “трансцендентність” – означає “виходити за межі” – посилає до відчуття буття поза межами та відмежовує від звичайного повсякденного життя. Моменти трансцендентності мають екстатичну якість, та і слово “екстаз” означає “стояти за межами” – бути поза собою. У цьому сенсі моменти досвідної трансцендентності є моментами буття поза межами прозаїчного життя та поза смертю» [4, 36-37].

Між тим можливі такі ситуації, коли символічне безсмертя й усі його п'ять станів опиняються під загрозою: неможливість досвіду символічного безсмертя на будь-якому рівні (біологічному, творчому, теологічному, природньому чи трансцендентному) унеможливорює існування людини як такої, залишає її без смислу життя. За думкою Р. Дж. Ліфтона [3] з такою ситуацією вперше зіткнулися японці у серпні 1945 року, коли американці скинули атомні бомби на Хіросіму та Нагасакі. Атомна зброя – це зброя масового ураження, яка не дає можливості символічного безсмертя ні в якому стані: вона може знищити людину як біологічний вид та взагалі усе природне та культурне; вона не дає змогу досвідної трансцендентності, бо знищує повсякденне, за межі якого можна вийти в екстазі; вона ставить під сумнів існування надприродного, бо веде до зруйнування цілого світу.

Моя думка така: через ядерне бомбардування Хіросіми та Нагасакі було унеможливлене символічне безсмертя японців і Японії. Зброя масового ураження зробила неможливим символічне відродження чи переродження людини. Це дуже вплинуло на світосприйняття цілої нації – японської. І це привело до такої шаленої популярності Могутнього Атому. Чому? Тому що Могутній Атом – людиноподібний робот.

Ядерне бомбардування Хіросіми та Нагасакі відкрило для Японії постатомну еру та поставило питання: «Як впоратися із загрозами від ядерної зброї?» «Хто буде наглядати за застосуванням ядерної зброї та хто матиме зиск від цього?» «До яких змін для людства, Землі, Японії це призведе?» Без відповідей на ці питання не може бути і мови про майбутнє, а значить, і про символічне безсмертя. Пошук відповідей на ці питання символічно відображав крихкість власної ідентичності Японії на світовій арені після Другої світової війни. У якомусь сенсі Могутній Атом на символічному рівні давав відповіді на ці питання. Могутній Атом поставав постлюдиною та техногероем, для якого не були страшними ядерна зброя та наслідки її застосування. Це давало змогу вірити в утопічне майбутнє та національне переродження, реконструкцію та реіндустріалізацію Японії. Тим самим Могутній Атом символізує собою можливість символічного безсмертя японців і Японії. Як тільки з'являється така можливість, то стає можливим і переродження, у даному випадку цілої нації.

Отже, людиноподібний робот Могутній Атом може розглядатися як символ переродження Японії завдяки тому, що він уособлює собою можливість символічного безсмертя Японії після ядерного бомбардування Хіросіми та Нагасакі.

Література:

1. Allison A. *Millennial Monsters: Japanese Toys and the Global Imagination*. Oakland: University of California Press, 2006. – 356 p.
2. Hikawa R., Inoue K., Sawaki D. *Japanese Animation Guide: The History of Robot Anime*. Commissioned by Japan's Agency for Cultural Affairs Manga, Animation, Games, and Media Art Information Bureau / trans. Matt Alt. Tokyo: Mori Building Co., 2013. – 55 p.
3. Lifton R. J., Mitchell G. *Hiroshima in America: A Half Century of Denial*. N.Y.: Avon, 1995. – 426 p.
4. Lifton R. J., Olson E. *Symbolic immortality // Death, Mourning, and Burial: A Cross-Cultural Reader* / ed. A. C. G. M. Robben. N.Y.: Wiley-Blackwell, 2005. – P. 32-39.
5. McGray D. *Japan's Gross National Cool // Foreign Policy*. 1 May 2002. – Access mode: <http://www.douglasmcgray.com/cool-japan.html> (accessed 11 September 2012).
6. Samuels R. J. "Rich Nation, Strong Army": *National Security and the Technological Transformation of Japan*. Ithaca: Cornell University Press, 1996. – 480 p. – (Cornell Studies in Political Economy).
7. Schodt F. L. *The Astro Boy Essays: Osamu Tezuka, Mighty Atom, and the Manga / Anime Revolution*. Berkeley: Stone Bridge Press, 2007. – 248 p.
8. Steinberg M. *Anytime, Anywhere: Tetsuwan Atomu Stickers and the Emergence of Character Merchandizing // Theory, Culture & Society*. – 2009. – Vol. 26. – № 3-4. – P. 113-138.
9. Steinberg M. *Copying Atomu // Mechademia*. – 2014. – № 8. – P. 127-136.
10. Steinberg M. *Immobile Sections and Trans-series Movement: Astroboy and the Emergence of Anime // Animation: An Interdisciplinary Journal*. – 2006. – Vol. 1. – № 2. – P. 190-206.
11. Tezuka O. *Astro Boy* / trans. F. L. Schodt. – Vol. 1. – Milwaukee: Dark Horse Manga, 2002. – 224 p.

**ГАРМОНІЯ: ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ
АПОЛОНІВСЬКОГО ПЕРІОДУ**

Аналіз характерних ознак європейської моделі гармонії дає право стверджувати, що її історія має, очевидно, два основних етапи. Перший пов'язаний з домінуванням піфагорійського уявлення про гармонію, другий – гераклітівського. О. Шпенглер називає ці періоди аполонівським і фаустівським. «Я буду називати, – пише О. Шпенглер, – душу античної культури, що обрала чуттєве наявне окреме тіло за ідеальний тип протяжності, аполонівською. З часів Ніцше це позначення стало для всіх зрозумілим. Її протиставляю я фаустівську душу, прасимволом якої є чистий безмежний простір, а «тілом» – західна культура, яка розквітла на північних низовинах між Ельбою і Тахо одночасно з народженням романтичного стилю в Х столітті... Аполонівська – механічна етика, чуттєві культи олімпійських богів, політично розмежовані грецькі міста, рок Едіпа і символ фалоса, фаустівські – динаміка Галілея, католицько-протестантська догматика, великі династії часу бароко...» [2, с. 277]. Відомий дослідник філософської спадщини цього великого німецького інтелектуала Г. Драч зазначає, що «за думкою О. Шпенглера, антична натурфілософія (в термінології О. Шпенглера – аполонівська – В. М.), яка обирає висхідним пунктом оптично дане і спирається на число як на величину, створює статичну картину природи. Фаустівське ж надбання природи, пов'язане з поняттям числа як функції, межі, сприймає природний світ динамічним, спираючись на поняття причинності» [1, с. 16].

Звичайно, вирізнення аполонівського та фаустівського типажів європейської людини та відповідних їм моделей пошуку гармонії досить умовне хоча б тому, що західноєвропейська історія – єдиний процес формування певного ряду соціокультурних і духовно-ментальних рис, які з часом в сукупності дали людству те, що називають європейською цивілізацією. Як зазначав німецький філософ минулого століття Карл Ясперс, «незважаючи на серйозні катаклізми, руйнування і, як здавалося б, повний занепад, неперервність у формуванні культури Заходу не була втрачена навіть там, де був перерваний свідомий зв'язок з минулим, залишилась певна фактична неперервність, а за нею настало свідоме відновлення неперервності в розвитку» [4, с. 83]. З цього приводу Володимир Янів, відомий дослідник явища етнопсихології, у своїй книзі «Нариси до історії української етнопсихології» наводить досить показову думку іспанського мислителя Хосе Ортеги – і – Гассета. «Іспанці, німці, англійці, французи є й остануть так дуже різні від себе, як цього тільки можна бажати, проте вони мають ту саму психічну структуру і є скеровані перш за все на ті самі змісти: релігія, наука, право, мистецтво, суспільність і еротичні відчуття є спільною їм справою, а те все є спірітуальні субстанції» [3, с. 148].

Отже, ми можемо говорити не стільки про пошуки в європейській спільноті якихось чистих зразків гармонії з чіткими часовими рамками. Бо їх просто не існува-

ло. Скоріше, мова повинна іти про домінування характерних ознак тієї чи іншої з названих вище моделей гармонії. Домінуванню першої з них (піфагорійської) відповідала історія Європи початкових її цивілізованих епох.

Соціокультурна, духовно-ментальна атмосфера стародавнього західноєвропейського суспільства (особливо грецького) була адекватна уявленням про гармонію у її піфагорійському тлумаченні. Буття людини і природи розгорталося у відповідності з визначенням про світ як навічно встановлений гармонійний порядок, де всі його прояви мають своє закономірне виникнення, розвиток і згасання. Таким чином, будь-якій частині універсального буття приписувалось певне призначення. Незважаючи на те, що кожна з них мала свою специфіку, визначену наперед встановленим покликанням, в сукупності це складало універсальну гармонію. Розміреність життя, його непомітний плин підсилювали враження раз і назавжди створеного світу, в якому всі його прояви співіснують один з одним, бо в своїй сутності є вічними, незмінними і такими, що доповнюють один одного. Толерантність взаємодоповнення – одна з найважливіших ознак стародавнього світу і гармонії як процесу примирення, злагоди і взаємоповаги. Цьому сприяли повільність суспільного розвитку, фактична відсутність історії як динамічного процесу, як руху, де в саму історію залучені великі маси людей. Міфологічна орієнтація на світ, де якісно не вирізнялось минуле, теперішнє і майбутнє, великою мірою проявлялась і в стародавні часи.

В загальну картину вічного стояння і раз назавжди даного світопорядку як гармонії логічно вписувались і уявлення про людину. Індивід в давні часи – це органічна частина космічного порядку – Логоса. Його місце та роль визначена останнім, в результаті особистість індивіда не стільки змістовна і фактична, скільки формальна. Це – демокритівський атом, цінність якого полягає в тому, що вона безособова і виражається лише в контексті універсального буття атомів. Доля індивіда (як суспільного атома) цілком визначена встановленим порядком та принципом гармонії світу і розгортається лише в рамках такого стану речей. Звертаючись до людини так званих традиційних епох (а в західноєвропейській історії це час до Відродження), К. Ясперс писав: «Був час, коли людина відчувала світ неминущим, таким як він існує між золотим віком, що щез, і призначеним божеством кінцем. В цьому світі людина будувала своє життя, не роблячи спробу змінити його. Її діяльність була спрямована на покращення свого становища в рамках самих по собі незмінних умов. В них вона відчувала себе захищеною, єдиною з землею і небом. Це був її світ, хоч в цілому він уявлявся їй мізерним, бо буття вона вбачала в трансцендентності» [4, с. 288].

Гармонія аполонівської епохи – це гармонія в співіснуванні різноманітного, гармонія в конкуренції без цілі взаємного знищення або досягнення монополії на владу. Це гармонія у вірі і світогляді. Однак разом з тим, це гармонія в певному жорсткому просторі абсолюту, за рамки якого індивіду вийти не тільки неможливо, але і немає смислу. «Для аполонівського світовідчуття, – пише О. Шпенглер, – множинність окремих незалежних одне від одного речей – терпимість сама собою розуміється» [2, с. 478]. І ще: «В світі аполонівської, міфічної, аісторичної людини не існує доцільного «руху» – в цьому смислі не доводить говорити про становлення у Геракліта, про позбавлену намірів і безцільну гру, про «шлях вверх-вниз», «туди-сюди» (в роботі О. Шпенглера ці слова Геракліта подані грецькою – В. М.) – не існує «протестантизму», «бурі і прагнення», ніякого етичного, духовного, художнього «перевороту»,

який хоче побороти і знищити існуюче. Іонічний і корінфський стилі виступають на сцену поряд з доричним без претензії на виняткове значення» [2, с. 477].

Разом з тим, говорячи про соціокультурні, духовно-світоглядні формування західноєвропейської моделі гармонії, необхідно загострити увагу на такому. Західний світ з самого початку свого розвитку починає формувати такі буттєві засади, які відрізняють його від інших світів, зокрема східного. Уже в період так званого осьового часу, коли міф як світоглядна соціокультурна основа буття давнього європейського світу поступово втрачав свій домінуючий вплив на світоглядні орієнтації суспільства, в його надрах формувалися такі нові принципи, які з часом зруйнували цю стародавню гармонійну ідилію. І хоча ці процеси відбувалися в цілому в рамках традиційної духовної ситуації часу, своєрідної наперед встановленої гармонії (піфагорійська модель), модель світу як вічної боротьби, вічної ворожнечі (в російському варіанті распря), а відтак вічного сходження, становлення, вдосконалення безупинно пробиває собі дорогу. З цього приводу К. Ясперс писав: « В Європі, в світі нордичних народів, після зіткнення їх з осьовим часом, починаючи з першого тисячоліття н. е., пробуджується якась така, що до цих пір не підлягає рефлексії субстанція, родинна – як би не слабо були визначені подібні уявлення – тим силам, які частково з'явилися в осьовий час. Тільки завдяки цьому значно пізнішому зіткненню в нордичних народів відбувається сублімація того, що, мабуть вже колись приховано існувало не усвідомлюючих самих себе імпульсів. В нових витворах духу створюються дещо, перетворене з нездоланної упертості в рух обурливого духу, потім у запитальні пошуки або із незламного «Я» у вільну особистість на основі самосущої екзистенції будь-яка напруга доводиться до крайнощів» [4, с. 81].

Список використаної літератури

1. Драч Г. В. «Морфология культуры» Освальда Шпенглера // Шпенглер О. Закат Европы / Вступит. ст. и комм. д.ф.н., проф. Г. В. Драча при участии Т. В. Веселой и В. Е. Котляровой. – Ростов н/Д : Феникс, 1998. – 640 с.
2. Шпенглер О. Закат Европы/ Вступит. ст. и комм. д.ф.н., проф. Г. В. Драча при участии Т. В. Веселой и В. Е. Котляровой. – Ростов н/Д : Феникс, 1998. – С. 3-36.
3. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упор. М. Шафовал. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2006. – 341 с.
4. Ясперс К. Смысл и назначение истории: пер. с нем. – 2-е изд. – М. : Республика, 1994. – 527 с.

Гончаренко В.П.

Миколаївський національний університет

імені В. О. Сухомлинського

Наук. керівник:

викладач кафедри англ. філології **Кузьміна І.В**

«ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ»

Ключові слова: сучасні підходи викладання, середня школа, англійська мова, комунікація, комплекс уроків та вправ.

Key words: modern approaches of teaching, secondary school, English, communication, the set of lessons and exercises.

Основні проблеми навчання в середній школі, перш за все, пов'язані з періодом підліткового віку. Як ми знаємо, це період зміни навчальної діяльності, перехід до предметного навчання, та крім зовнішніх змін рушійною силою є внутрішні. Підлітки – особливий перехідний стан між дитинством та юнацтвом, тому в краї важливо не занедбати дітей в цей період. Щодо навчання іноземної мови, то хочеться додати, що англійська мова, як загально розвиваюча дисципліна повинна сприяти комфортним змінам зовнішнього світу для дітей.

У підлітковому віці навчання залишається провідним видом діяльності, проте воно зазнає значних змін, відбувається подальша його перебудова, що характеризується зростанням його самостійності. «Учбова діяльність підлітка характеризується вибірковою готовністю, підвищеною сприйнятливістю до навчання. Великим досягненням підлітка є його готовність до усіх виявів учбової діяльності, які роблять його дорослим у власних очах» [1]. Та проблема полягає у тому, що цю готовність він ще не вміє реалізувати, оскільки не оволодів способами виконання нових форм учбової діяльності. Враховуючи вище сказане, варто пам'ятати, що вчитель повинен не просто вчити учня, а «вчити вчитися».

Проаналізувавши ряд психологічних, педагогічних та методичних джерел, можна виділити причини послаблення інтересу до навчання:

- нестійкість чи недостатність сформованості позитивного ставлення до учбової діяльності;

- при загалом свідомому і відповідальному ставленні до навчання верх беруть захоплення чимось стороннім (читанням пригодницької літератури, футболом, лижами, ковзанами, комп'ютером), що призводить до нехтування обов'язку щоденно готувати уроки;

- послаблення інтересу як реакція на невдачі у навчанні. Реально гостро переживаючи ці невдачі, підліток маскує свої переживання, робить вигляд, ніби оцінки не мають для нього істотного значення;

- неприученість до трудових зусиль, неготовність і неспроможність без допомоги батьків (як це було раніше у початкових класах) справлятися із навчальними завданнями;